

Inser du då icke, Eryximakos, att det ädlaste av alla rus och den största fienden till livsledan är det rus våra handlingar skänker oss?”

Paul Valéry, Själen och dansen

Utgångsproblemet

Vad är kunskap?

Vad innebär det att veta något?

Hur kan vi veta något?

Vi tar för givet att vi har kunskap. Det innebär att vi också tar för givet vad kunskap är och vad det innebär att ha kunskap.

Filosofisk metod

En av filosofins produktivaste metoder är att undersöka vad vi tar för givet och ifrågasätta vår rätt att göra detta. Genom att tillämpa denna metod övergår det vi tar för givet från det självklaras sfär till det förunderligas.

Genom att ifrågasätta kunskapen förvandlas den från något självklart till något förunderligt. Härigenom väcks vår nyfikenhet på den åter till liv och vår lust att undersöka och förstå den får förnyad styrka.

Filosofi är så långt ifrån ett intresselöst betraktande och en opersonlig kunskapssträvan som man kan komma. Filosofin kan vara alltifrån en lustfylld lek och en spännande upptäcktsfärd till en

intensiv längtan efter klarhet och ett förslavande begär att förstå, men oavsett vilka dess personliga drivkrafter är upplöses den i intet i samma ögonblick som dessa drivkrafter försvinner.

Vad är förutsättningen för att vi skall ha kunskap?

Enligt en vanlig uppfattning har vi kunskap om något när vi har sanna och rättfärdigade trosföreställningar om det, d.v.s. när det vi tror om saken ifråga är sant och vi har goda skäl för det vi tror.¹ Denna kunskapsuppfattning förutsätter alltså att vi kan ha kunskap och att vi åtminstone ibland också har det. Problemet är att den inte ger någon förklaring till hur detta är möjligt. Den förklarar varken hur vi formar begreppen sant och falskt eller hur vi skaffar oss (ur vårt eget perspektiv) goda skäl för att tro att något är sant eller falskt.

En kort dialog

- En elementär förutsättning för att vi skall kunna ha kunskap är att vi kan uppfatta någonting som något som kan vara kunskap.
- Vilka är förutsättningarna för att vi skall kunna göra detta?
- En elementär förutsättning för att vi skall kunna uppfatta något som möjlig kunskap är att det är meningsfullt eller intelligibelt, d.v.s. att vi kan uppfatta det *som något bestämt*.²
- Vilka är förutsättningarna för att vi skall kunna göra detta?
- En elementär förutsättning för att vi skall kunna uppfatta en företeelse som meningsfull eller intelligibel är att den utgör en samverkande del av en intelligibel värld, d.v.s. att vi kan inordna den i en sammanhängande och för alla väsentliga praktiska och teoretiska ändamål funktionsduglig världsbild.
- Vilka är förutsättningarna för att vi skall kunna ha en sådan världsbild?

¹ Att detta enligt vissa analyser (av begreppskomplexet sann, rättfärdigad tro) inte alltid utgör ett tillräckligt kriterium på kunskap, d.v.s. inte är någon logiskt korrekt definition på kunskap, behöver vi inte bry oss om i det här sammanhanget. Syftet här är inte att definiera kunskap. Vi *vet* vad kunskap är. Även om vi förvisso inte alltid vet *vad* som är kunskap. Definitioner är praktiska hjälpmedel, tankeredskap, kommunikationsredskap, inte någonting som säger oss något om verkligheten, d.v.s. inte någonting som ger oss kunskap om något (annat än hur en viss definition av något kan se ut).

² Kravet på bestämdhet måste vara flexibelt. Hur strängt det formuleras är bl.a. beroende av den enskilda kunskapssituationens beskaffenhet och av det enskilda kunskapssubjektets urskillningsförmåga.

– För det första att den fysiska världen är ordnad, d.v.s. att vi lever i en värld som präglas av stabilitet och regelbundenhet, för det andra att vår kropp och våra sinnesförmågor är anpassade till förhållandena i denna värld, för det tredje att vi är sociala djur, d.v.s. att vi kan samarbeta med varandra och lära av varandra, för det fjärde att vårt samhälle äger historisk och kulturell kontinuitet, för det femte... Med denna fråga kommer vi som synes in på en stor mängd lika omfattande som komplicerade problem av bl.a. fysisk, neurologisk, evolutionsbiologisk och socialpsykologisk natur. Det är svårt att föreställa sig en större och mer invecklad fråga än den om villkoren för den kulturvärld, som jag här skall kalla den, som vi lever i likt en spottstrit i sitt hölje av skum inuti den fysiska världen.

Den traditionella uppfattningen av kunskap sätter sanning och insikt i centrum, men varken sanningen eller den intellektuella process som leder fram till att man blir medvetet övertygad om att något är sant är en nyckel till fenomenet kunskap.

Att det inte är sanningen som är nyckeln till kunskapen beror på att sanningen (och dess motsats osanningen) bara kan omfatta enskilda företeelser. Att veta att något är sant eller falskt innebär att ha kunskap om något partikulärt, d.v.s. om något begränsat och specifikt. Kunskap av detta slag kännetecknas av att den i princip alltid kan ges propositionell form, d.v.s. uttryckas i form av ett (språkligt) påstående. De kunskaper som kan uttryckas i propositioner är logiskt sett alltid partikulära, oavsett hur generell själva propositionen är. En teori om universums sammansättning och ett påstående om vad som finns i plåtburken med Oscar II på hyllan i mormors skaffereri utgör båda en proposition om något partikulärt och måste båda botten i partikulär kunskap för att vara sanna. För att vi skall kunna ha denna form av kunskap måste vi emellertid ha växt upp i och vara verksamma i en *kunskapsvärld* som sätter in den i ett meningsfullt sammanhang och därigenom gör det möjligt för oss att reflektera över dess förutsättningar och konsekvenser och visa om den är sann eller falsk, sannolik eller osannolik.³

Nyckeln till denna kunskapsvärlds uppkomst och utformning är inte betraktandet och förståendet utan *handlandet*, d.v.s. de fysiska aktiviteter som medvetet eller omedvetet, spontant eller genomtänkt syftar till att påverka vår position i världen i en eller annan riktning. För att handlandet skall kunna bygga upp vår kunskapsvärld måste det vara målinriktat, för annars har vi inte någon grund för att bedöma det. Om handlandet inte är målinriktat kan vi inte avgöra vad

³ Ett viktigt exempel på icke propositionell kunskap är de (väsentligen omedvetna) känslorna av kroppslighet, vilka är en förutsättning för att vi ska kunna orientera oss i och agera i den fysiska världen.

det åstadkommer eller inte åstadkommer och då kan det inte heller säga oss någonting om något. Det som spelar störst roll för vår kunskapsvärlds utformning och bestånd är givetvis det *framgångsrika* handlandet, d.v.s. de handlingar som uppnår sitt mål. (Misslyckandena kan också bidra till kunskapsvärlden uppbyggnad, och det på många och viktiga sätt, men bara så länge de inte blir alltför talrika eller alltför allvarliga, för då börjar de istället att verka nedbrytande.) Det är genom våra framgångsrika handlingar som vi skapar en meningsfull värld åt oss själva, som vi gör en i sig själv meningslös eller snarare meningsneutral värld meningsfull. Genom de framgångsrika handlingarna sätter vi våra måls stämpel på världen och gör den därigenom till en avbild av oss själva. Och eftersom vi (som vi själva ser det) är all menings och allt förnufts måttstock är också allting som liknar oss meningsfullt och förnuftigt. Denna meningsvärld ligger i sin tur till grund för och ger mening åt många av våra övriga handlingar, t.ex. de som inte har något bestämt mål eller som inte leder till någon tydlig framgång. Det senare gäller bl.a. stora delar av vårt medvetna och systematiska kunskapssökande, vars fulla betydelse ofta inte uppenbarar sig för oss förrän resultaten har uppnått en viss kritisk massa eller någon har upptäckt/uppfunnit en ny teori som sätter in dem i ett nytt sammanhang.⁴ De känslor av meningslöshet och hopplöshet, med påföljande svårigheter att handla konstruktivt, som ofta drabbar människor som har fått sin vardagsverklighet raserad genom någon svår olycka, utgör ett dramatiskt belägg för att detta inte bara är filosofiska spekulationer utan en beskrivning av de reella mekanismerna bakom vår kunskaps- eller meningsvärlds tillblivelse och fortvaro.

Vägen från framgångsrikt handlande till mening

(1)

En grundläggande förutsättning för att vi skall kunna ha kunskap är att det finns *mening*, d.v.s. att det i vår värld finns företeelser som vi kan uppfatta som meningsfulla eller betydelsefulla.

Att en företeelse har mening eller betydelse innebär dels att den *angår* oss för att vi tror att den kan fylla något behov vi har och dels att den är *begriplig* eller *intelligibel*. Förhållandet mellan de båda storheterna behov och begriplighet är lika intimt som naturligt: vår vilja att förstå styrs av

⁴ Det ömsesidiga beroendet mellan (framgångsrikt) handlande och meningsfullhet eller intelligibilitet måste betraktas ur ett historiskt perspektiv. När man gör det inser man att det inte är fråga om någon paradoxal cirkel utan om en utvecklingsspiral (nya generationer bygger vidare på tidigare generationers lärdomar och skapelser).

våra behov, vilket innebär att den primärt riktas mot sådana företeelser som på något sätt kan tänkas hjälpa oss att tillfredsställa våra behov, och vårt förstånd, dess olika funktioner och arbetssätt, har utvecklats för att hjälpa oss att tillfredsställa våra behov på ett så bra sätt som möjligt.⁵

Det begripliga eller intelligibla är betingat av våra behov. Detta framgår bl.a. av att det bland allt det som kan uppmärksammas av oss inte finns någonting som vi inte åtminstone kan tänka oss skulle kunna fylla något behov. Det som inte kan tänkas fylla ens det obetydligaste och tillfälligaste behov uppmärksammas inte heller av oss och befinner sig alltså utanför det intelligiblas sfär.⁶ Den mening eller betydelse som något har är primärt betingat av våra behov. Denna behovsbetingade mening utgör under vår tidigaste barndom vårt enda sätt att uppfatta och förstå oss själva och företeelserna i vår omgivning på. Men även efter att den har kompletterats av andra mer opersonliga och mindre känslomässiga kognitionsformer förblir den vårt viktigaste och mest djupgående sätt uppfatta och förstå på. Dess verkningar ligger ofta på ett så elementärt plan att vi tar dem för givna och inte uppmärksammar dem.

Eftersom det finns såväl saker som kan tillfredsställa våra behov som saker som kan förhindra eller försvåra deras tillfredsställande kommer det att finnas två grundläggande typer av meningsfullhet:

⁵ Denna utvecklingsprocess har givetvis även lett till att våra (antropoidernas) behov har förändrats.

⁶ Vi måste således tänka oss att alla de mer eller mindre barnsliga lekar och upptåg som vi så gärna hänger oss åt (och alla de oanvändbara prydnadsföremål som vi som inte har fått vårt estetiska sinne förgiftat av puritansk minimalism tycker om att fylla vårt hem med) tillfredsställer något mer eller mindre väsentligt behov hos oss. I själva verket finns det inte någonting som bidrar mer till att stärka, vitalisera och utveckla den mänskliga kultursfären än våra ansträngningar att tillfredsställa de behov som är förbundna med dylika ”onyttigheter”. Det beror på det starka ömsesidiga beroendeförhållande som råder mellan kultursfären och dessa behov. Dessa behov är i särskilt hög grad kulturbetingade och kulturen är därigenom i särskilt hög grad präglad av dessa behov. Den mänskliga kultursfären är i sin helhet (men även i de flesta av sina enskildheter) att betrakta som ett konstverk eller ett spel eller en lek. En förvisso ytterst avancerad och komplicerad självreviderande och självutvecklande lek. (För en lika skarpsinnig som stimulerande redogörelse för lekens kulturskapande förmåga, se Johan Huizingas *Den lekande människan*. Liknande tankegångar kan man även finna hos Nietzsche.) Men att betrakta kultursfärens ludiska kvaliteter som en brist vore ett misstag. Såvida man nu inte betraktar vårt medvetande och vår frihet som en brist eller som ett evolutionärt misstag. För om kultursfären inte vore det oöverskådligt komplexa och oförutsägbart dynamiska resultatet av vår omätliga nyfikenhet, okontrollerbara fantasi och gränslösa uppfinningsförmåga utan tvärtom ett i alla väsentliga avseenden determinerat utflöde av samspelet mellan vårt genetiska arv och miljön skulle vi varken kunna vara medvetna om oss själva eller kunna handla i den måhända illusoriska men inte desto mindre ytterst betydelsefulla och konsekvensrika tron att vi är fria.

- 1) företeelse x har mening därför att x *kan* tillfredsställa behov y,
- 2) företeelse x har mening därför att x *inte kan* tillfredsställa behov y.⁷

Att veta vad som inte är ett användbart medel för att uppnå ett visst mål är i många fall lika viktigt eller t.o.m. viktigare än att ha kunskap om vad som är det.

(2)

För att något skall kunna ha en betydelse för någon och vara intelligibelt måste denna betydelse vara klar och stabil eller, mer exakt, *relativt* klar och stabil eftersom ett visst mått av vaghet och föränderlighet ofta kan tolereras. För att en betydelse av detta slag skall vara möjlig måste den vila på ett underlag som är oberoende av betydelsen och följaktligen av den som uppfattar den. Detta kan också uttryckas på följande sätt: för att en företeelse skall kunna ha en betydelse för någon måste den äga oberoende realitet, d.v.s. existera oberoende av den som tillskriver den betydelsen ifråga.⁸ Att något äger en klar och stabil betydelse är m.a.o. ett kriterium på att det äger oberoende realitet. Att det finns företeelser med klar och stabil betydelse är m.a.o. ett kriterium på att det finns en av oss oberoende värld. Det faktum att vi kan tillskriva saker en betydelse vittnar inte om deras subjektivitet utan tvärtom om deras objektivitet.

Detta krav på en (relativt) tydlig och fixerad betydelse har dels en kognitiv sida: för att vi skall kunna uppfatta och förstå något måste det äga en viss form och vara av en viss varaktighet, och dels en kommunikativ: för att vi skall kunna kommunicera med varandra om något måste vi kunna forma likartade uppfattningar om det. Om en sak kan ha hur många olika betydelser som helst eller inte kan ges någon fast betydelse alls kan vi inte heller tala om den. När vi befinner oss inuti en viss kultursfär är våra uppfattningar om intelligibiliteten hos olika företeelser dessutom

⁷ Vi behöver inte gå in på intelligibilitetens formella aspekter här. En klar och koncis redogörelse för de viktigaste av dem finns i den första avdelningen av Eino Kailas bok *Den mänskliga kunskapen*.

⁸ Detta motsägs inte av den betydelse som bl.a. fiktiva personer i romaner, teaterpjäser och filmer kan ha för oss (det intryck som Shakespeares Hamlet eller Dostojevskijs furst Mysjkin gör på en känslomässigt mogen intelligens är inte sällan starkare och därmed i en mening verkligare än det intryck de flesta "verkliga" människor gör), ty dessa gestalters existens och därigenom betydelse är beroende av beständigheten hos vissa neurala mönster i hjärnan hos de individer i kulturvärlden som har läst eller sett dessa verk och format en relation till de gestalter som förekommer i dem. Denna relation kommer i sin tur att prägla dessa individers sätt att uppfatta sig själva och förhålla sig till sin omgivning och den blir därigenom en högst påtaglig och verksam kraft i kulturvärlden. Beroendet av beständiga neurala mönster gäller givetvis alla betydelser.

mer eller mindre starkt beroende av hur andra individer inom denna kultursfär uppfattar dem och, inte minst, av hur de har uppfattats av tidigare generationer. Detta gäller i synnerhet sådana företeelser som har skapats inom kultursfären och vars existens är helt eller delvis beroende av den.

Att saker har ett av oss oberoende betydelseunderlag är m.a.o. en förutsättning för att vi skall kunna använda dem i bygget av en gemensam kulturvärld, för att de skall kunna utgöra verksamma delar i en gemensam kulturvärld. Om vi inte tror eller, mer exakt,oreflekterat tar för givet att en sak har en av oss själva oberoende betydelse (och följaktligen existerar oberoende av oss) kan den inte fungera som en byggsten i en sådan värld. Om man slutar tro på Guds eller det gudomligas realitet försvinner också religionen. För att vi skall kunna skapa oss en gemensam betydelsevärld måste vi tro (oreflekterat tro, tro som man tror på något självklart) på objektiviteten och universaliteten hos de betydelser vi skapar.⁹

(3)

Det oberoende hos en företeelses betydelse upptäcks genom *handling*. Det är bara genom att försöka göra något till en del av vårt handlande som vi kan upptäcka om och i vilken mån det har oberoende betydelse och vilken denna i så fall är. Genom att kontinuerligt göra en och samma företeelse till en del av vårt handlande bibehålls, fördjupas och revideras dess betydelse. Fördjupningarna och revisionerna är en följd av att de yttre och inre förutsättningarna för vårt handlande hela tiden förändras och att företeelsen därigenom kommer att sättas in i mer eller mindre olika sammanhang varje gång den används. Handlingen, d.v.s. den mot omgivningen riktade aktiviteten, är kunskapens och reflektionens basala form och en förutsättning för att vi skall kunna utveckla mer passiva och indirekta kognitionsformer.

(4)

Genom det *framgångsrika* handlandet, d.v.s. de handlingar som uppnår sina mål, bekräftar vi de uppfattningar vi har om betydelserna hos företeelserna i den fysiska världen och kulturvärlden.

⁹ Det är skälet till varför nihilism och radikala former av relativism ofta anses utgöra ett så allvarligt hot mot den gemensamma kulturvärlden. Att de aldrig kan skada den på något mer bestående eller djupgående sätt beror på att kulturvärlden, en relativt stark och stabil kulturvärld, är en förutsättning också för att sådana typer av betydelsebildningsprocesser som nihilism och relativism skall kunna äga rum.

Genom det framgångsrika handlandet bekräftar vi bl.a. våra relationer till företeelserna i vår omgivning, varigenom vi samtidigt bekräftar de uppfattningar vi har om oss själva. Genom det framgångsrika handlandet skapar¹⁰ och underhåller vi alltså den bild vi har av oss själva. Det framgångsrika handlandets värde ligger dels i att det ger en bekräftelse på enskilda sakers betydelse, vilket medför att dessa betydelser förblir klara och stabila, och dels i att det genom att bekräfta vår position i världen upprätthåller stabiliteten och ordningen (förutsägbarheten) hos kulturvärlden i dess helhet. Det framgångsrika handlandet bidrar därigenom på ett avgörande sätt till att hålla kaosmakterna och meningslösheten borta.

Etappestudier

Handlingen

I begynnelsen var handlingen. I begynnelsen var reaktionen på ett yttre tryck som ledde till att förhållandet mellan det som utövade trycket och det¹¹ som det utövades på förändrades på ett antingen permanent eller tillfälligt sätt eller inte alls. I begynnelsen var möjligheten att reagera på ett antingen framgångsrikt eller misslyckat sätt på ett yttre tryck. Innan denna möjlighet uppstod var ingenting annat möjligt. Att kunna reagera på ett yttre tryck istället för att alltid vara tvungen att passivt uthärda det – att t.ex. kunna förflytta sig för minska det eller kunna mobilisera inre resurser i syfte att bättre motstå det – utgör den stora revolutionen i det organiska livets historia. Med uppkomsten av denna nya överlevnadsstrategi börjar all annan strategi. Det logiska resonandet, kreativiteten, medvetandet, samhället och språket är några exempel på olika vidareutvecklingar av den.

¹⁰ Uttrycket skapa skall i detta och andra liknande sammanhang inte tolkas så att det rör sig om en målmedveten och planerad process utan endast så att den företeelse det är fråga om inte hade blivit till vår aktivitet förutan. Den kulturvärld som vi alla på olika sätt och i större eller mindre utsträckning är med om att skapa, och som i sin tur utgör en förutsättning för de flesta av våra skapande handlingar, t.ex. formandet av en självuppfattning, utgör ett resultat av ett mycket stort antal invecklade processer som sträcker sig över åtskilliga generationer. Den kunskap och kontroll vi har över dessa processer inskränker sig till kortare etapper av dem och ett fåtal av deras konsekvenser. En mer omfattande kontroll vore kontraproduktiv eftersom den skulle försvåra eller t.o.m. omöjliggöra de olika skeendenas anpassning till varandra. Utvecklandet av en större förmåga till kontroll utgör därför en evolutionär återvändsgränd.

¹¹ Det är genom handlandet som *det* så småningom blir *den*.

Det är genom handlandet, genom att kunna reagera i kroppslig eller yttre bemärkelse på yttre inflytelser och inre impulser, som vi utforskar och lär känna världen och oss själva. Den vuxna människan (d.v.s. den individ vars kognitiva utveckling biologiskt sett är färdig) inbillar sig lätt att hon huvudsakligen skaffar sig kunskap om världen genom att iakttaga den med sina sinnen och reflektera över vad hon har sett. Det är givetvis riktigt att vi skaffar oss många kunskaper om världen på detta sätt, inte minst genom att via språket ta del av andras upplevelser och reflektioner, men dessa olika kunskapsmetoder, de olika sinnesorganens – synens, hörselns, känselns, luktsens och smakens – registrerande av yttre inflytelser och det centrala nervsystemets olika sätt att bearbeta och sammanställa dessa reaktioner på, har utvecklats genom handlandet, genom det aktiva samspelet mellan kropp och värld. Alla de egenskaper vi människor har, från de mest fysiska till de mest andliga, är ett resultat av en lång och invecklad evolutionsprocess, vars avgörande steg togs i och med tillblivelsen av en organism vars manöverutrymme inte var begränsat till att försöka stänga ute negativa inflytelser, t.ex. sjukdomsframkallande virus och bakterier, och släppa in positiva inflytelser, t.ex. näring, utan som även kunde aktivt påverka och förändra den omgivning som dessa inflytelser härrörde ifrån. Vi kan få en liten föreställning om handlandets eller kropp-värld interagerandets betydelse för den kognitiva evolutionen genom att studera hur det lilla barnet realiserar och koordinerar sina olika genetiskt betingade färdigheter – motoriska, perceptuella, emotionella och rationella – genom att med hjälp av sin kropp utforska allt det upptäcker och kommer åt i den omgivande världen. Om ett nyfött barn isolerades i en flyttank direkt efter födelsen skulle det mentalt sett förbli ett spädbarn under resten av sitt (i och för sig mycket korta) liv.

Det är genom handlandet som vi skapar vår värld. Handlandets betydelse för vår fysiska omformning av världen – i det mer eller mindre långsiktiga och ofrånkomligt själviska syftet att göra den bättre för oss själva att leva i – är uppenbar. Dess betydelse för vår begrepps- och kunskapsvärlds uppkomst och utveckling är mindre uppenbar men inte mindre stor och har att göra med att våra kunskapsorgan (sinnena och hjärnan) inte kan lära sig någonting om vi inte är aktiva. Detta beror på att aktiviteten är en förutsättning dels för att kunskapsorganen skall komma i kontakt med omvärlden och dels för att kunskapsorganen skall kunna utvecklas på ett normalt sätt, d.v.s. på ett sätt som motsvarar deras genetiskt betingade potential och de krav som såväl den omgivande världen som resten av kroppen ställer.¹² Av särskilt stor betydelse här är utvecklandet av ett *kroppsmedvetande*, d.v.s. känslan av att ha en kropp, av att utgöra en

¹² Vårt medvetandes beroende av kropp-värld interaktionen för sin tillblivelse och fortsatta utveckling är så stark att man med en tillspetsad formulering kan säga att den omgivande världen *är* vårt medvetande.

sammanhängande och avgränsad fysisk process i ett likaledes fysiskt rum, eftersom ett dylikt medvetande utgör den koordinatorska basen för alla de övriga kognitiva processerna.¹³ (Känslan av att vara en kropp utgör den mest grundläggande av alla våra kunskaper eller insikter. Denna känsla är alltid aktiv i någon form.) Detta kroppsmedvetandet kan bara utvecklas genom fysisk kontakt med omvärlden. Utan att handla kan vi varken lära oss att uppfatta världen på rätt sätt eller komma i kontakt med den så att vi kan lära oss att göra det.

Det framgångsrika handlandet

Varje handling innebär ett risktagande. Att kunna handla innebär inte bara att man kan ta risker utan också att man är tvungen att göra det. För den som kan handla utgör nämligen även passiviteten en handling. Omvänt tar den (eller rättare sagt det) som inte kan handla inte heller några risker. Att kunna handla innebär samtidigt att kunna välja. Om inte mellan något annat så mellan att handla eller att låta bli.¹⁴

Människor lever ofta i den bekväma men farliga illusionen att det inte betyder så mycket vad de gör eller om de är aktiva eller passiva. Det bekväma med detta synsätt ligger i att det underlättar vårt handlande för stunden; det riskabla med det ligger i att det döljer det faktum att vårt perspektiv på våra handlingar för det mesta är ytterst begränsat. Vi vet i själva verket ganska litet om vårt handlandes möjligheter och konsekvenser. Detta innebär bl.a. att det alltid finns en risk för att de handlingar som vi övertygade om kommer att bli framgångsrika i själva verket visar sig vara misslyckade eller t.o.m. kontraproduktiva. Men denna brist på kunskap är inte enbart något dåligt. Brist på kunskap är i själva verket en förutsättning för att vi alls skall kunna handla. Och alltså för att vi skall kunna leva.

¹³ Se bl.a. Antonio Damasio's båda böcker *Descartes' error* och *På spaning efter Spinoza*. Även den andra delen i denna trilogi, *Känslan av att leva*, handlar bl.a. om kroppsmedvetandet och den viktiga roll det spelar för våra psykiska funktioner, men den har jag inte läst ännu.

¹⁴ Huruvida vårt handlande och väljande är fritt i filosofisk mening eller inte är en annan och kanske mindre intressant fråga. Beträffande valfriheten förhåller det sig troligen så att den är beroende av medvetandet. Vi är fria att välja under förutsättning att vi är medvetna om att vi befinner oss i en valsituation och kan göra en medveten bedömning av (några av) de olika valalternativ som står oss till buds. Handlingsfriheten har däremot att göra med storleken hos det tryck (yttre eller inre) som vi oavsett om vi är medvetna om det eller ej hela tiden är utsatta för. Så länge detta tryck inte är så stort att det hindra oss helt från att handla eller tvingar oss att handla på ett bestämt sätt äger vi handlingsfrihet.

Det som gör det värt att göra de ansträngningar som varje aktiv handling innebär (och att ta de risker som är förbundna med dem) är naturligtvis det som man tror eller hoppas att man ska uppnå genom dem. Denna självklarhet utgör i själva verket nyckeln till en förklaring av hur *meningen* (meningsfullheten) gör sitt inträde i vårt liv och förvandlar det från en drifts- och impulsstyrd process till något som är åtminstone delvis styrt av betydelser och därigenom av medvetande. Det är målen som ger handlingarna deras mening och det är handlingarna, strävan mot målen, som ger vårt liv dess mening. Det är nämligen genom handlingarna som vi lär känna den funktionella sidan hos våra relationer till företeelserna i vår omgivning, d.v.s. lär känna vad dessa företeelser kan och inte kan användas till och hur de på övriga sätt kan påverka utgången av våra olika strävanden. Eftersom ett tings mening primärt ligger i det *värde* det har för oss innebär detta att det primärt är genom handlingarna som vi lär känna tingens mening. Handlingarna utgör m.a.o. det fundamentalt meningsskapande elementet i vårt liv.¹⁵

Företeelsernas meningsfullhet har (åtminstone) två sidor: en *kognitiv* och en *praktisk*. En företeelse har kognitiv mening om det går att uppfatta den *som något*, d.v.s. om den har intelligibel form, vilket mer bestämt innebär att den utgör en regelbundenhet eller ett mönster. En företeelse har praktisk mening om den går att *använda till något*. Den praktiska meningen är beroende av den kognitiva, eftersom det som inte går att uppfatta som något naturligtvis inte heller går att uppfatta som något användbart. För att något skall kunna ha praktisk mening måste det m.a.o. också ha kognitiv. Men att något har kognitiv mening innebär inte att det har praktisk. Av allt det som kan ha kognitiv mening är det bara en liten del som också kan ha praktisk. Av allt det som i en bestämd situation faktisk har kognitiv mening för oss är det bara en bråkdel som också har praktisk. Det är i den praktiska meningssfärens *begränsning* i förhållande till den kognitiva som dess (kognitiva) företräde ligger.

Om vi inte kunde uppfatta några regelbundenheter alls hos världen skulle vi inte kunna uppfatta någonting överhuvud taget. Problemet är att det inte räcker att världen (eller vår

¹⁵ Detta ger också en förklaring till varför *friheten* har ett så stort värde för oss. Ju större handlingsfrihet vi har desto meningsfullare kan vårt liv bli. Meningsfullhet skall dock inte förväxlas med lycka. Lyckan är inte alltid ett tecken på att livet har mening, vilket bl.a. lotusätarna i *Odysséen* är ett exempel på, och vägen till mening går sällan via lyckan. Däremot ger uppnåendet av ett hett eftertraktat och länge eftersträvat mål ofta upphov till en känsla av lycka – som av någon anledning dock sällan är så intensiv eller varaktig som vi trodde att den skulle vara medan vi fortfarande kämpade för att uppnå det. Lyckan är i högre grad än en produkt av vår kanske hårda och motgångsfyllda strävan att uppnå något vi föresatt oss än av vår slutliga framgång. Detta visar kanske tydligare än någonting annat *handlandet* meningsskapande förmåga.

uppfattningsvärld) är regelbunden för att vi skall kunna orientera oss i den eller för att vi skall kunna uppfatta den som regelbunden. Det finns nämligen ingenting hos regelbundenheterna själva som hjälper oss att diskriminera mellan dem. Vi observerar regelbundenheter. Vi förstår regelbundenheter. Att observera och förstå är detsamma som att observera och förstå regelbundenheter. Men det finns ju otaliga regelbundenheter hos världen! Vår förmåga att urskilja och forma regelbundenheter är teoretiskt sett obegränsad. Om vi uppmärksammade alla regelbundenheter som vi kan urskilja eller uppmärksammade dem urskillningslöst skulle vi inte kunna orientera oss i världen och följaktligen inte heller kunna handla i den. Vi skulle varken kunna uppleva världen eller oss själva eller någon av alla de enskildheter som världen och vårt liv består av som meningsfulla. Att vi faktiskt kan orientera oss i världen och handla i den, trots många begränsningar och svårigheter, beror på att vi inte strukturerar den utifrån de regelbundenheter som det är möjligt för oss att uppfatta hos den utan utifrån vårt behovsstyrda handlande. Genom det krav på *användbarhet* som handlandet ställer på tingen påförs världen ett perspektiv som skiljer mellan viktiga och oviktiga och mer eller mindre viktiga regelbundenheter och oregelbundenheter. I kraft av detta perspektiv kan vi t.ex. skilja mellan sådana kausalrelationer som är praktiskt användbara för oss och sådana som inte är det. Det är genom denna urskiljnings- och urvalsprocess som det blir möjligt för oss att se och förstå någonting överhuvud taget. För att variera Descartes' cogito-sats: jag diskriminerar, därför är jag till.

Handlandets betydelse för meningen ligger i att det är genom det och bara genom det som vi kan lära känna tingens användbarhet eller brist på densamma och att vi utan kunskap om dessa egenskaper hos dem inte kan orientera oss bland alla de kognitiva meningar som utan uppehåll flödar emot oss från alla håll.¹⁶ Praktisk användbarhet utgör den första form av intelligibilitet som vi kommer i kontakt med, eftersom det är den form av intelligibilitet som vi är biologiskt

¹⁶ Den vanliga uppfattningen att detta flöde skulle ha intensifierats genom framväxten av det moderna s.k. informationssamhället är ett misstag. Med tanke på vad vi idag vet om den sociala komplexiteten hos de första människornas samhällsbildningar (den var snarare *bögre* – fler och mer invecklade regler styrde den sociala samvaron, mer omfattande kunskaper om släktskapsrelationer och om andra individers karaktär och föregående beteende krävdes för att man skulle kunna hantera sin sociala situation i dem på ett framgångsrikt sätt – än vad den är i vårt eget samhälle) är det inte säkert att det stämmer ens vad beträffar de stimuli som är kulturellt betingade. För det stämmer med stor säkerhet inte om man till denna summa lägger alla de stimuli som de första människorna dag och natt utsattes för från den vilda och farofyllda som natur de levde i. Om man kunde mäta hur många stimuli människan träffas av (hur nu det skulle gå till?) skulle det inte förvåna mig om det visade sig att den genomsnittliga summan har varit *konstant* under hela mänsklighetens historia. Den mängd stimuli vi träffas av betingas ju inte bara eller ens primärt av vår omgivning utan först och främst av kapaciteten hos vår hjärna och den har inte förändrats i något avgörande hänseende under Homo sapiens ca. 200.000-åriga historia.

disponerade att i första hand intressera oss för. Det är också vår biologi som sätter (de yttersta) gränserna för vad som kan vara användbart för oss och för vad som inte kan vara det. Om det inte fanns någon av oss själva opåverkbar kraft som satte några sådana gränser skulle inte heller användbarheten kunna hjälpa oss att förhindra ett kognitivt kaos. Men eftersom beskaffenheten hos användbarhetens gränser är beroende av beskaffenheten hos den situation vi befinner oss i och eftersom vår förmåga att förändra vår situation är stor, något som vår historia tydligt visar, är dessa gränser inte definitiva mer än på vissa (svårbestämbara) punkter.¹⁷ Vi kan m.a.o. inte säga något definitivt om vad som kan vara respektive inte kan vara användbart för oss. För människan i den moderna storstaden är andra saker användbara än för våra förfäder i jägar- och samlarsamhällena; för det lekande barnet – eller den lekande vuxne – är andra saker användbara än för den som måste kämpa hårt varje dag för att överleva.

Vår kolonisation av världen består bara ytligt sett i en geografisk kolonisation. Den huvudsakliga kolonisationen gäller den kognitiva sfären och består i att vi genom att successivt utöka området för vår praktiska verksamhet, och därigenom för vad som är användbart och m.a.o. meningsfullt, successivt lägger under oss allt fler av världens kognitiva möjligheter. Genom att utvidga området för vår praktiska verksamhet vidgar vi samtidigt vår meningssfär, d.v.s. sfären för vad vi utan att hotas av oordning och förvirring kan uppfatta som praktiskt och kognitivt meningsfullt. Härvidlag spelar av naturliga skäl ”onyttiga” verksamheter och (tanke)skapelser som lekar och konstverk, etikettregler och religiösa föreställningar en central roll. Ty för att vi skall kunna vidga vår praktiska meningssfär utöver de snäva gränser som sätts av våra elementära behov, av bl.a. mat, värme och sex, måste vi skapa nya behov eller, annorlunda fattat, omsätta vår naturliga leklust, nyfikenhet och kreativitet, d.v.s. de förmågor som vi i första hand använder oss av när vi skapar vår egen värld, i handling. Den mänskliga kulturens verkliga skapare är *barnet*. Och den mänskliga kulturens utveckling, som består i ett vidgande av meningssfären, kan beskrivas som ett successivt utvidgande av barnets eller den lekande människans handlingssfär. Den som betraktar det barnsliga och lekfulla hos människan som något negativt, som något man måste frigöra sig från eller åtminstone lära sig att kontrollera för att bli ”vuxen”, vet inte mycket om hur den mänskliga kulturen fungerar. Men vår kultur vore inte den märkvärdiga skapelse den är om den inte visste att tillgodogöra sig även denna trångsyn, för vi kan ju inte alltid släppa vår

¹⁷ Byxor med tre ben och glasögon med tre linser kan i förstone framstå som starka kandidater till utmärkelsen oanvändbara ting, men då underskattar man människans kreativitet och lekfullhet. Det finns nog många barn (och en hel del vuxna!) som skulle kunna ha roligt med en trebent byxa och det finns säkert någon science fiction-film där ett par glasögon med tre linser kan komma väl till pass!

”barnslighet” fri.

I denna vitala diskrimineringsprocess spelar *framgångsriksbeten* hos våra handlingar en avgörande roll. Genom att anlägga ett framgångsperspektiv på våra handlingar, något som vi naturligtvis inte är fria att välja om vi skall göra eller inte utan som vi är tvungna att göra och som vi i regel gör utan att reflektera över det, kan vi även diskriminera mellan handlingarna inbördes och det dessutom på ett i princip hur finskaligt sätt som helst. Först kan vi skilja mellan framgångsrika handlingar och misslyckade handlingar, d.v.s. mellan handlingar som uppnår sitt mål och handlingar som inte gör det, och sedan kan vi inom den första kategorin skilja mellan handlingar som är mer respektive mindre framgångsrika, t.ex. mellan handlingar som uppnår sitt mål i olika hög grad eller olika snabbt eller på ett mer eller mindre resurseffektivt sätt. Det är först och främst våra framgångsrika handlingar som strukturerar världen åt oss och av dessa handlingar bidrar de mer framgångsrika mer till denna struktur än de mindre framgångsrika. Vår världsbild är m.a.o. ”a story of success”.

De framgångsrika handlingarnas betydelse ligger i att det är genom dem som vi lär känna tingens *positiva* värde. Det är genom dem som vi får våra förmodanden och förhoppningar om olika tings och förhållandes användbarhet bekräftade, fördjupade och nyanserade. Med de framgångsrika handlingarna bygger vi upp och upprätthåller vi en funktionell världsbild, d.v.s. en världsbild som ger funktionell mening åt de olika företeelser vi möter. Men de framgångsrika handlingarnas betydelse ligger givetvis inte bara i detta utan också och fr.a. i att vi genom dem för över tingens värde och därigenom världens till oss själva.

De framgångsrika handlingarnas meningsskapande förmåga kan iakttagas allra tydligast på det psykologiska planet. (Det vi hittills har rört oss på är det kognitiva.) Medan de människor som har framgång, som uppnår vad de har föresatt sig, upplever sin tillvaro och sig själva som meningsfulla, drabbas de som misslyckas – och som inte förmår omvandla dessa misslyckanden till produktiva erfarenheter¹⁸ – av en försvagad tilltro till livet och förlorar den i värsta fall helt.

En av de viktigaste aspekterna av handlandets meningsskapande förmåga har att göra med

¹⁸ Den senare, aforistiska delen av Vilhelm Ekelunds författarskap är i väsentlig avseenden ett utflöde ur hans ständiga djupt passionerade och hårt disciplinerade kamp för att utvinna det produktiva innehållet, det helande och uppbyggande, hos de svårigheter och motgångar som han till följd av sin ytterst sammansatta och känsliga natur gång på gång drabbades av under sitt liv. Ekelunds privata heroism är efterföljansvärd.

handlandets förmåga att förvandla världen. Genom att handla kan vi inte bara tillfredsställa våra aktuella elementära behov utan vi kan även förändra världen i en sådan riktning att vi kan tillfredsställa våra behov lättare i framtiden. Härigenom kan vi få tid och kraft över till annat än elementär behovstillfredsställelse, t.ex. till att förändra världen ytterligare så att vi kan tillfredsställa våra behov ännu lättare eller till att tillfredsställa helt nya önskningar som vi inte ens hade kunnat ha förut. Det finns förmodligen ingenting som spelar en lika stor roll för att vi skall uppleva världen som meningsfull som vår förmåga att (målmedvetet) förändra den och anpassa den efter våra önskningar och behov. Det meningsskapande i denna framgångsrika omskapelseprocess ligger dels i att den bekräftar riktigheten hos de uppfattningar vi har om världen och dels i att den visar att vi inte är tvungna att acceptera de förhållanden vi lever under utan kan förändra dem, d.v.s. att det inte bara är världen som har makt över oss utan att vi också har (en viss) makt över den. Att ha makt över sig själv och över sin situation är något som har djupgående meningsskapande effekter. Denna makt kan givetvis ta sig många olika uttryck. Den självuppoftande nunnan, den självägande och självförsörjande bonden och skaparen av ett multinationellt dataföretag är några åskådliga exempel på detta.

Det är mot denna bakgrund lätt att förstå varför olika former av förtryck och ofrihet berövar människan hennes initiativförmåga och skaparkraft och får henne att tycka att livet är meningslöst. Ty i och med att förtrycket begränsar våra möjligheter att påverka världen och våra egna levnadsomständigheter begränsar det också våra möjligheter att göra världen och vårt eget liv meningsfullt. Frihetens stora lockelse – oövervinnelig för var och en som någon gång har upplevt den – ligger i att den utgör ett tillstånd av *mening* som är av ett oöverträffbart djupt och intensivt slag. Här ligger också (den psykologiska) förklaringen till varför vissa människor väljer en farofylld frihet framför ett liv i ett tryggt men genomreglerat välfärdssamhälle.¹⁹

Några centrala faktorer i den historiska process som har lett till att världen har anpassats allt bättre till människan och hennes behov: arbetsfördelningen, jordbrukets utveckling, domesticeringen av djur, uppfinningen av skriftspråket, räknekonstens utveckling, utvinningen och bearbetningen av järnmalm, bokföringen, bankväsenden, boktryckarkonsten, stiftandet av lagar som utan åtskillnad garanterar alla individer rätten till bl.a. liv, frihet och egendom, ångmaskinen, järnvägen, den moderna naturvetenskapens principer och metoder, telefonin,

¹⁹ Utgör mening/meningsfullhet en parameter i modern riskforskning? Det borde den göra. Vissa risker som människor tar blir obegripliga och därmed omöjliga eller meningslösa att mäta om de inte betraktas ur ett livsmeningssperspektiv.

datorteknologin, gentekniken o.s.v.

Det framgångsrika handlandet spektrum är ytterst brett. Det omfattar allt från rymdfärder till det lilla barnets första steg. Men den viktigaste delen av detta spektrum, såväl för oss som individer som för kulturvärlden i sin helhet, är inte de storskaliga och tekniskt avancerade projekten, inte katedralerna, trafiknätet och de högteknologiska industrierna, utan små och vardagliga ting som t.ex. att få syn på ett äpple och lyckas plocka ner det, att genom att peka få någon annan att uppmärksamma det man vill, att framgångsrikt ta emot bollen och passa den vidare o.s.v. Det är genom en lång serie framgångar (och misslyckanden) av detta och av andra ännu enklare slag som vi som barn utforskar världen och oss själva och formar en första meningsfull bild av den och av oss själva.

Misslyckade och indifferent handlingar

De framgångsrika handlingarna bildar tillsammans med de misslyckade och indifferent handlingarna en handlandets treenighet. (En indifferent handling är en handling som varken är framgångsrik eller misslyckad, d.v.s. en handling som inte gör någon skillnad.) Alla handlingar befinner sig någonstans i den triangel som bildas av de linjer som löper mellan de hörn som representerar de fullständigt framgångsrika, de totalt misslyckade och de alltigenom indifferent handlingarna. För att särskilja de indifferent handlingarna från de båda andra typerna kan vi låta dem symboliseras av den nedåtriktade spetsen hos denna triangel.

En misslyckad handlingens betydelse kan vara lika stor eller t.o.m. större än en framgångsrik handling. Detta beror på att de framgångsrika handlingarna i stor utsträckning är upprepningar av andra framgångsrika handlingar. Även om de yttre och inre förutsättningarna alltid varierar något från situation till situation lär de oss därför sällan något nytt utan bekräftar snarare vad vi redan vet. Detta är de framgångsrika handlingarnas kognitiva svaghet. Och den kan lätt bli vår egen om vi inte är uppmärksamma på den. De misslyckade handlingarna saknar denna svaghet eller har den inte i samma utsträckning. Detta beror på att vi sällan har råd att upprepa ett misslyckade. I värsta fall får vi inte heller något tillfälle att göra det. I dessa fall visar sig den kognitiva styrkan hos den misslyckade handlingen vara oss övermäktig och vi blir genom vår undergång ett förhoppningsvis lärorikt exempel för andra. De misslyckade handlingarna kan lära oss: (1) hur vi inte kan gå till väga, (2) att vi måste komma på något annat tillvägagångssätt om vi vill lyckas nästa gång, och (3) hur detta nya tillvägagångssätt ser ut. De misslyckade handlingarna

är alltså, trots all den tid och irritation och alla de materiella förluster och allt det fysiska och psykiska lidande som de kan kosta oss, långt ifrån meningslösa. De är tvärtom de mest meningsladdade av alla våra erfarenheter. Till skillnad från de framgångsrika handlingarna har de i de flesta fall (eller så gott som alltid) sin egen unika och oersättliga mening. Det är t.o.m. möjligt att det förhåller sig så att vår förståelse av våra framgångar är beroende av våra misslyckanden, d.v.s. att de misslyckade handlingarna utgör en nödvändig bakgrund för att vi skall kunna uppfatta och förstå de framgångsrika handlingarnas kognitiv innehåll på ett korrekt och fullständigt sätt. Detta är en sak som bör undersökas närmare. De misslyckade handlingarna avgränsar de framgångsrika handlingarnas område och ger det därigenom en bestämd form. Detta är något som de framgångsrika handlingarna inte kan göra på egen hand.²⁰

Men oavsett hur stor de misslyckade handlingarnas kognitiva betydelse än är kan de inte skapa någon mening och alltså inte heller få någon kognitiv betydelse på egen hand. Misslyckandena upphäver förr eller senare sin egen betydelse. För att vi skall kunna misslyckas upprepade gånger måste vi dessemellan ha åtminstone några framgångar. Det är i de framgångsrika handlingarna som meningen har sitt primära upphov. Utan några framgångsrika handlingar finns det inte och kan det inte finnas någon mening. De misslyckade handlingarnas mening är m.a.o. beroende av att det också finns framgångsrika handlingar. I insikten om att det råder ett ömsesidigt beroendeförhållande mellan framgångsrika och misslyckade handlingar ligger grunden för all verksam pedagogik. Liksom för all visdom.

De ur ett kognitivt perspektiv verkligt misslyckade handlingarna är i själva verket de *indifferenta* handlingarna, d.v.s. de handlingar som inte gör någon skillnad alls, som varken hjälper oss i något avseende eller lär oss någonting om något. Finns det verkligen sådana handlingar? Kan det finnas handlingar som är fullständigt indifferenta? Förutsätter inte det att den handlande agerar i total isolering från sina handlingars konsekvenser? Detta är också något som bör undersökas närmare.²¹ Men även om det kanske inte finns några handlingar som är fullständigt indifferenta så finns det otvivelaktigt många handlingar som är mer eller mindre indifferenta, som består av ett eller flera överflödiga moment eller som helt eller delvis borde ha ersatts av någon annan mer

²⁰ Det finns mycket kvar att göra när det gäller att undersöka misslyckandenas kognitiva betydelse. En filosof som har undersökt deras betydelse för den vetenskapliga forskningen är Karl Popper (se t.ex. *Objective knowledge and Conjectures and refutations*).

²¹ Man kan med lika stor rätt ifrågasätta om det verkligen kan finnas några i alla avseenden framgångsrika handlingar. Hur det förhåller sig med de misslyckade handlingarna beror på vilken världsbild man har. För den som tror på ett liv efter detta finns det kanske inte heller några fullständiga misslyckaden.

betydelsefull och därför bättre handling. Kanske är det jag skriver här det indifferent resultatet av en lång serie likaledes indifferent handlingar? En karta som ingen behöver därför att vi redan är bekanta med den terräng den beskriver eller för att det är en terräng som ingen är intresserad av att beträda? Konst och sport, för att ta ett par exempel på ludiska företeelser, är som allmänna fenomen betraktade långt ifrån indifferent. De skönhetsupplevelser och den spänning som de kan ge upphov till gör tvärtom att de tillhör de saker som mest framgångsrikt förmår befria oss från vår liknöjdhet och passivitet och väcka våra känslor till förnyat liv och inspirera oss till handling. När fotbollssartisten Zlatan Ibrahimović i slutminuterna av Sveriges match mot Italien i EM 2004 kvitterar motståndarnas ledning genom en häpnadsväckande klackspark på volley ligger betydelsen hos detta bravurnummer i själva verket inte så mycket i att det på ett avgörande sätt bidrog det svenska landslagets avancemang i turneringen som i att det befäster oss i vår tro på den mirakulösa och outgrundliga ordningen hos världsalltet. Så länge det totalt oförutsedda och osannolika kan inträffa vet vi att den ordning som ger mening åt våra liv och skyddar oss mot det kaos som hela tiden hotar under alltings yta fortfarande är verksam. Så länge det fantastiska kan hända kan vi mitt i all upprymdhet känna oss lugna. Det är indifferensen som är granne med kaos, inte glädjeruset eller den bottenlösa förtvivlan. De indifferent handlingarna är ickehandlingar i handlingens förklädning. De dränerar oss på kraft till ingen nytta och gör det svårare för oss att utnyttja de möjligheter som öppnar sig för oss och att komma över de motgångar som vi ofrånkomligen drabbas av. Det är alla de krafter som försöker ta ifrån oss eller inskränka våra möjligheter till självständigt handlande eller som försöker göra våra handlingar betydelselösa som utgör det egentligen onda i tillvaron.²²

Handling och behov

Vi handlar för att uppnå vissa mål. Dessa mål ger mening åt våra handlingar. Det gör de oavsett om vi uppnår dem eller ej. Målen sätter in handlingarna i ett sammanhang, gör dem intelligibla och ger oss en möjlighet att bedöma och värdera dem. Men vad är det som bestämmer våra mål? Varför har vi vissa mål istället för andra? Det finns givetvis många olika saker som spelar in här, men den viktigaste eller mest grundläggande målbestämmande faktorn, som alltid eller så gott

²² Det extremaste exemplet på denna ondska är den totalitära staten, där allting är centralstyrt och planerat och där invånarna inte får göra någonting utan tillstånd uppifrån. Men denna ondska uppträder även i många andra mindre iögonenfallande och på lång sikt kanske farliga uppenbarelseformer, som t.ex. i form av politiska ideologier som i jämlikhetens, rättvisans, trygghetens eller någon annan godhets namn vill införa olika frihetsinskränkande regler och bestämmelser eller i form successivt allt fler och allt högre skatter och ett allt mer omfattande bidragssystem som ger staten en allt större ekonomisk makt över invånarna.

som alltid direkt eller indirekt är aktiv, är vårt biologiska arv, d.v.s. de behov som vi måste tillfredsställa för att vi skall kunna utvecklas och överleva som biologiska varelser. Det rör sig mer bestämt om behov av sådana saker som mat, värme, trygghet och sömn, social samvaro och fysisk och intellektuell stimulans m.m. Om dessa behov inte tillfredsställs i tillräcklig utsträckning kan vi inte överleva och utvecklas på ett normalt sätt. Hur de tillfredsställs i det individuella fallet är däremot beroende av vem det är som försöker tillfredsställa dem, d.v.s. av vilka egenskaper hon har, och av under vilka yttre förhållanden hon försöker göra det och det går därför inte säga något generellt om den saken.

Är det inte *behoven*, i synnerhet dessa grundläggande biologiska behov, som ger mening åt målen och därigenom åt handlingarna och allting annat? Är det m.a.o. inte snarare behoven än handlingarna som skapar den mening som vi bygger vårt liv på? Jo, på sätt och vis är det det. Utan de biologiska drivkrafterna skulle vi varken kunna handla eller leva. Ja, vi skulle inte ha något behov av någonting. Men som exemplen ovan antyder rör det sig här om mycket allmänna drivkrafter, om drivkrafter som i sig själva, d.v.s. skilda från alla yttre förhållanden, saknar specifikt innehåll och som därför varken kan ge upphov till några konkreta mål eller inspirera till några bestämda handlingar. För att de skall kunna få något innehåll och bli en drivkraft till en strävan mot något (mer eller mindre) bestämt och identifierbart mål måste de träda i förbindelse med omvärlden. Och det kan de bara göra genom att vi utforskar och ingriper i den, d.v.s. genom att vi handlar. Det är alltså genom att *handla* som vi lär känna våra behov och ger dem ett innehåll.²³

Det är således inte bara handlingarna som är beroende av behoven (som sina drivkrafter) utan behoven är också beroende av handlingarna. Dels givetvis för att de skall kunna bli tillfredsställda och dels för att de skall kunna få ett identifierbart innehåll och en bestämt position i förhållande till andra behov. Förhållandet mellan handlingar och behov är i själva verket så intimt att ett behov bara kan skiljas från en handling eller en impuls att handla på ett teoretiskt plan som detta. Behov och handlingar eller handlingsimpulser utgör på det grundläggande biologiska planet en och samma sak eller, om man så föredrar, två separata men med varandra förbundna och

²³ Om vi tänker oss att vi kunde leva hela vårt liv i total isolering och passivitet, ungefär som de personer som för att slappna av eller för att uppleva någonting nytt stänger in sig under några timmar i en delvis vattenfylld ljus- och ljudisolerad metalltank i syfte att avskärma sig så fullständigt som möjligt från omvärlden och alla de mer eller mindre pockande sinnesintryck som den hela tiden ger upphov till, skulle vi inte kunna lära känna våra behov, inte kunna förstå vad de är behov av, utan bara kunna uppleva dem som en mer eller mindre stark oro eller irritation, som en känsla av ouppfylldhet och brist eller som ett namnlöst begär efter någonting för alltid okänt.

interagerande moment i en och samma process.

Genom att handla lär vi oss successivt vad som tillfredsställer våra behov och vad som inte gör det. Vi lär oss hur ett visst behov kan tillfredsställas under skilda förhållande, hur det kan tillfredsställas snabbast respektive säkrast och hur tillfredsställandet av ett behov kan påverka tillfredsställandet av något annat behov o.s.v. Genom våra handlingar relateras förhållandena i vår omvärld till våra behov och förs därigenom in i det värde- och meningskapande kraftfält som har sitt ursprung i behoven. Genom handlingarna identifierar vi de företeelser som finns i vår omvärld som någonting som antingen kan eller inte kan tillfredsställa våra olika behov och ger dem därigenom en central del av deras mening. Genom våra handlingar lär vi på en och samma gång känna våra behov²⁴ och hur den värld vi lever i förhåller sig till dem. Handlandet utgör alltså den förmedlande länken mellan behoven och världen. Det är därför rimligt att sätta det i centrum för en teori om hur meningen blir till och hur vi skapar oss en meningsfull värld.

Det *framgångsrika* handlandets särställning i vårt utforskande av våra behov och vid utformandet av ett funktionellt (sammanhängande och balanserat) behovsliv är uppenbar. De framgångsrika handlingarna fungerar tillsammans som en karta över världen som hjälper oss att hitta vad vi vill. De mest framgångsrika handlingarna utgör den kortaste (kända) vägen mellan utgångspunkt och destinationsort på denna karta. Även de misslyckade handlingarna spelar en viktig roll när vi skall lära känna våra behov och inte minst när vi skall lära oss hur vi bäst tillfredsställer dem, men utan de framgångsrika handlingarna skulle vi inte kunna ge något positivt innehåll åt behoven och följaktligen inte heller kunna lära oss vad de är ett behov av. Givetvis ger även tillfredsställandet av ett behov (arten och graden av detta tillfredsställande) mening åt de handlingar som ledde fram till det. Det bekräftar eller fördjupar nämligen den mening som målet primärt gav dem. Men det är som sagt inte bara handlingarna som får mening i denna process utan även behoven.

Kulturvärlden

Handlandets betydelse för meningen, för de betydelsebärande element som vår värld och vårt liv består av, som t.ex. kunskaperna och sanningssökandet, ligger först och främst i dess betydelse för det jag här kallar *kulturvärlden*, d.v.s. den gemensamt frambringade och upprätthållna av historien och traditionerna betingade mänskliga kulturen, eftersom det är den som utgör den

²⁴ Att lära känna sina behov utgör den basala formen av självkännedom. Utan kännedom om sina behov kan man inte lära känna (bli medveten om) sig själv.

grundläggande förutsättningen för den mening som gör oss till människor och som gör att vi kan uppfatta världen som en begriplig och meningsfull helhet och oss själva som handlande individer i den. Men kan inte handlandet skapa mening på egen hand? Jo, det kan det. Om handlandet inte kunde skapa någon mening på egen hand, oberoende av kulturvärlden, skulle inte heller kulturvärlden kunna skapa någon mening, eftersom kulturvärlden är ett resultat av våra handlingar och eftersom vårt handlande i kulturvärlden är en förutsättning för att kulturvärlden skall kunna överföra sin mening på våra handlingar. Men för det första utgör de meningar som handlingarna kan bilda på egen hand bara en bråkdel i jämförelse med alla dem som vi blir delaktiga av genom kulturvärlden och för det andra kan handlingarna inte på egen hand skapa den *meningsgemenskap* som kulturvärlden utgör. Det är genom att fungera som en menings- och kunskapsgemenskap som kulturvärlden får sin stora betydelse för oss och vårt handlande. Kulturvärlden är den *meningsvärld* som vi lever i tillsammans med andra människor.

Kulturvärlden utmärks av två saker i förhållande till de enskilda handlingarna:

- 1) Kulturvärldens meningsmässiga och kunskapsmässiga omfång är många gånger större än de enskilda handlingarnas, eftersom den utgör den meningsmässiga och kunskapsmässiga summan av ett mycket stort antal enskilda individers handlingar under många generationer.
- 2) Kulturvärlden representerar en mer avancerad menings- och kunskapsnivå än de enskilda handlingarna. Den gör det bl.a. möjligt för oss att: (a) jämföra våra uppfattningar med andra individers, vilket i sin tur gör det både möjligt och motiverat att granska och ifrågasätta såväl deras uppfattningar som våra egna, (b) medvetet och systematiskt sträva efter nya och bättre kunskaper, och (c) forma våra erfarenhetsbaserade kunskaper till universella teorier som vi sedan kan pröva och justera så att de blir successivt bättre. Det kunskapssamarbete och den kunskapsackumulation som utgör en central aspekt av kulturvärlden gör det möjligt för oss att bli aktiva och kritiska kunskapsvarelser som själv kan bidra till den fortsatta till kunskapsutvecklingen.

Kulturvärlden ligger alltså såväl kvantitativt som kvalitativt på ett annat och högre plan de enskilda handlingarna. Det är dels dess stora omfattning (den kan i princip bli hur stor som helst) och dels alla de möjligheter den ger oss att förhålla oss aktiva till den själv (och därigenom till oss själva och till den fysiska världen) som gör att den får så stor betydelse för den mänskliga kunskapen (för vår kunskapsuppfattning och vårt kunskapssökande) och för sanningen (sanningsbegreppet).²⁵

²⁵ Kulturvärldens kvalitativa egenskaper är beroende av dess kvantitativa. För att steget till en ny menings- och

En enskild mänsklig individ kan inte bilda någon större mängd idéer på egen hand. De flesta idéer hon har – goda såväl som dåliga, praktiska såväl som opraktiska – har hon fått från kulturvärlden. Att kulturvärlden kan rymma så många idéer, många gånger fler än vad en enskild individ någonsin kan tillägna sig, beror dels på att den är ett resultat av processer som har ägt rum under en mängd gånger längre tidrymd än den som kan omfattas av en enskild individs liv och dels och först och främst på att den bygger på ett kognitivt samarbete mellan ett stort antal individer som har förmågan tänka och handla oberoende av varandra. Detta samarbete, som uppstår naturligt mellan individer som är ömsesidigt beroende av varandra, utgör en av de viktigaste drivkrafterna bakom kulturvärldens snabba utveckling. Kulturvärlden är, kort sagt, ett resultat av en kombination av idéer och arbetsfördelning, där (den långt ifrån alltid medvetet aktiva) idén om arbetsfördelning spelar en nyckelroll.

Kan kulturvärlden fattas som summan av alla de handlingar som alla de individer som lever eller har levt i den någonsin har utfört? Nej, en summa av alla handlingar vore meningslös och oanvändbar. Kulturvärlden måste istället fattas som *ett specifikt sätt* av flera möjliga att summera dessa handlingar på. Hur många olika summeringsmöjligheter det finns och vilka dessa är beror på en mängd olika faktorer, som t.ex. under vilka yttre förhållanden de handlande individerna lever, t.ex. om de lever under materiellt knappa och osäkra förhållanden eller om de tvärtom har det materiell gott ställt och lever i frihet och trygghet. Genom att kulturvärlden utgör ett specifikt sätt att summera de individuella handlingarna på får den själv en specifik mening, d.v.s. blir den själv meningsfull, och genom att den styr hur nya handlingar kan respektive inte kan läggas till tidigare ger den i sin tur en specifik mening åt handlingarna. En urskillningslös summering av alla handlingar skulle inte kunna ge mer mening åt en ensam handling än vad den har i sig själv. Ett konkret exempel kan kanske förtydliga denna tankegång. Ett samhälles moralregler utgör en central del av den kulturvärld de existerar i och genom. Dessa regler bestämmer den moraliska aspekten hos handlingarnas mening genom att, enkelt uttryckt, kategorisera vissa handlingar som moraliska och andra som omoraliska. Om det inte fanns några moralregler skulle en handling inte kunna få någon moralisk innebörd (om ett samhälle eller en kulturvärld sedan kan existera utan moralregler är en annan fråga), men detsamma skulle bli följden om alla handlingar kategoriserades som, säg, moraliskt goda, d.v.s. om alla handlingar summerades i en och samma kategori.

Kulturvärlden har sitt ursprung och sin bas i de meningsfullheter som våra handlingar frambringar. De handlingar som spelar störst roll i detta sammanhang är givetvis de framgångsrika. Om vi slutade att handla (låt oss göra tankeexperimentet att vi kan sluta handla utan att sluta leva, vilket vi givetvis inte kan) skulle kulturvärlden snart börja lösas upp och inom kort försvinna helt. Men samma öde skulle drabba den, om än inte lika fort och inte nödvändigtvis lika fullständigt, om antalet framgångsrika handlingar började minska drastiskt i antal. De stora kulturella omvälvningar som vi kan iakttaga i den mänskliga historien – gamla rikens nedgång och fall och nya rikens uppkomst och blomstring – utgör åskådliga exempel på de dramatiska effekter som de av någon anledning förändrade förutsättningarna för de enskilda individernas framgångsrika handlande – ett varmare och gynnsammare klimat eller ett kallare och besvärligare, ökad politisk och ekonomisk frihet eller minskad, angrepp från någon främmande makt eller fred och samförstånd, missväxt, epidemier och naturkatastrofer eller tekniska framsteg och geografiska upptäckter o.s.v. – kan få såväl för enskilda länder som för hela kulturer.

Kulturvärlden är inte en produkt av enskilda individers isolerade handlingar (en enskild individs handlingar utförda i isolering från andra individers handlingar kan inte bidra till utvecklandet eller förändrandet av någonting i kulturvärlden) utan av *samarbetet* eller, neutralare uttryckt, *interaktionen* mellan enskilda individer eller grupper av individer. Det bör för säkerhets skull betonas att denna interaktion alltid är en interaktion mellan *individer*. Det är *individer* som har behov och önskningar, det är *individer* som gör erfarenheter, reflekterar, fantiserar och är bärare av de kunskaper och idéer som finns i ett samhälle, och det är *individer* som motiverade av sina behov och styrda av sina känslor och tankar handlar i syfte att uppnå något visst mål. Även om det kanske finns individer som inte har några egna åsikter eller mål över huvud taget utan helt underordnar sig de synsätt och målsättningar som råder inom den grupp de tillhör, vilket i praktiken innebär att de underordnar sig viljan hos någon eller några av individerna i denna grupp, är det alltid de enskilda individerna, aldrig gruppen, som erfar, tänker och handlar. Att det förhåller sig så är uppenbart för varje självmedveten individ; det är en basal insikt som är en ofrånkomlig del av individens självförståelse. Att inte alla individer låter denna självförståelse präglade även deras uppfattning av andra individer är ett uttryck för människans naturliga och svårkontrollerbara egocentrism. Denna egocentrism är, bl.a. i kombination med politiska ambitioner, d.v.s. begäret att styra andra människor, en vanlig grogrund för föreställningen att det finns överindividuella erfarenheter och att grupper kan ha fysisk existens på samma sätt som de individer som ingår i dem. Begreppet grupp är en viktig och i många fall nödvändig tolknings- och förklaringskategori, en viktig och användbar abstraktion och förenkling, men det saknar till skillnad från begreppet individ direkt

fysiskt underlag. Den som förmår anlägga ett individualistiskt perspektiv inte bara på sig själv utan även på andra kommer att inse bl.a. hur stor (kulturell) betydelse den individuella friheten har, för det är ju bara i den mån en individ är fri som hon kan göra egna erfarenheter och dra full nytta av de kunskaper hon har, som hon fullt ut kan realisera sina medfödda talanger, utnyttja de möjligheter som öppnar sig för henne och omsätta sina planer och idéer i verklighet. Det är följaktligen bara i den mån en individ är fri som hon fullt ut kan samarbeta med andra individer i en välfungerande, d.v.s. på ömsesidighet grundad och av ömsesidighet präglad, grupp. Varje inskränkning av den individuella friheten, som inte är motiverad av en önskan att trygga avdelsamma, riskerar därför att leda till en försvagning av kulturvärlden (och därigenom av det samhälle som vilar på den), eftersom den innebär en begränsning av samarbetets möjligheter, av dess dynamik och kreativa kapacitet, och följaktligen av dess förmåga att anpassa sig till de nya förhållanden som vi alltid kan vara säkra på kommer att uppstå samtidigt som vi aldrig kan vara säkra på när de kommer att göra det eller hur de kommer att vara beskaffade.²⁶ Genom att anlägga detta individualistiska perspektiv ser vi också tydligare att varje individ som går förlorad – genom omoraliska krig, politiskt förtryck, vardaglig tanklöshet etc. – innebär en förlust av unika erfarenheter, idéer och möjligheter. En förlust vars betydelse fördjupas av det faktum att vi aldrig kommer att kunna få reda på vad det är vi har förlorat.²⁷

Kulturvärldens betydelse ligger i att den bestämmer gränserna för det sociala handlandet. Detta kan också uttryckas på följande sätt: det är kulturvärlden som sätter de sociala gränserna för handlandet. Det är kulturvärlden som bestämmer: (1) vilka gemensamma mål det finns och i vilka former vi kan samarbeta för att nå dem, (2) de sociala relationerna mellan olika mål och mellan de handlingar som vi använder för att nå dem, och (3) de positiva och negativa sociala konsekvenserna av de handlingar som vi använder för att nå våra mål. Kulturvärldens betydelse ligger m.a.o. i att den bestämmer den sociala dimensionen hos våra handlingars mening. Utanför kulturvärlden (om vi nu antar att vi kan befinna oss utanför den, vilket den som har fötts in i den och växt upp i den inte kan) saknar våra handlingar social mening. Och vari ligger då betydelsen hos detta? I att det är med hjälp av våra handlingars sociala betydelse som vi koordinerar våra egna handlingar med andras. Detta blir särskilt tydligt i fråga om sådana handlingar som utförs vid vitt skilda tidpunkter eller på platser som ligger långt ifrån varandra. En gemensam

²⁶ Om detta har liberala filosofer och ekonomer som t.ex. F. A. Hayek skrivit många insiktsfulla saker. Se bl.a. hans *Vägen till trälldom* och *Frihetens grundvalar*.

²⁷ Vi kommer aldrig att få veta vad alla de miljoner unga män som dog till ingen nytta under 1:a världskriget hade kunnat uträtta om de hade fått leva, men vad vi däremot vet är att Europa än i dag präglas av denna förlust.

kulturvärld är en förutsättning för att den nu levande generationen skall kunna koordinera sina handlingar med dem som utfördes av tidigare generationer och för att folket i ett land skall kunna koordinera sina handlingar med dem som utförs av folket i något annat land. Men detsamma gäller i själva verket också de handlingar som utförs av en och samma individ under loppet av en och samma dag, även om detta inte syns lika tydligt eftersom dessa handlingar även koordineras av andra faktorer.²⁸ Ju fler handlingar man kan koordinera desto fler handlingar kan man utföra och ju mer långsiktigt och komplext man kan koordinera sina handlingar desto fler olika typer av handlingar kan man utföra. Kulturvärlden gör det möjligt för oss att handla på ett helt annat sätt än vi annars skulle ha kunnat göra.

Genom att sätta gränserna för vårt sociala handlande bestämmer kulturvärlden vilka handlingar som har en positiv betydelse och vilka som har en negativ och i vilken mån en handling är positiv och i vilken mån den är negativ. Att en handling har positiv betydelse kan i detta sammanhang definieras så att den verkar stabiliserande eller utvecklande på kulturvärlden, att den underlättar vårt samarbete mot de mål vi redan har eller gör det möjligt för oss att sätta upp nya gemensamma mål. Att en handling har negativ betydelse kan då definieras som motsatsen till detta. Genom att kulturvärlden spelar en avgörande roll för våra möjligheter att samarbeta – och därigenom indirekt för våra möjligheter att för det första överleva och för det andra skaffa oss ett allt tryggare och bekvämare liv – kommer den att fungera som ett urvalsinstrument som, generellt sett, främjar de handlingar (mål, medel) som stärker kulturvärlden själv och motverkar de handlingar som försvagar den. Kulturvärlden har alltså på sätt och vis en förmåga att utveckla sig själv.

Det är viktigt att vara klar över att kulturvärlden präglar *alla* våra handlingar och att den enda skillnaden består i att den gör detta mer eller mindre. Kulturvärlden ger alla våra handlingar en

²⁸ Kulturvärlden är givetvis inte ensam om att koordinera våra handlingar. Vår biologiska natur utgör tillsammans med det fysiska rummet och de företeelser som det rymmer de primära handlingskoordinerande faktorerna. (Att de utgör de *primära* faktorerna innebär m.a.o. att de ligger till grund även för kulturvärldens koordinerande förmåga.) Men dessa faktorer skulle inte räcka långt i de flesta moderna människors liv. När vi är ute och promenerar i skogen behöver vi inte kulturvärlden för att koordinera våra handlingar så att vi t.ex. kan ta oss torrskodda över ett hinderande vattendrag, men vi behöver den däremot för att kunna utföra själva handlingen att ta en skogs*promenad*. Mycket av det vi gör och upplevelser under denna promenad är också på olika sätt beroende av kulturvärlden, som t.ex. att vi upplever skogen i estetiska begrepp snarare än som en resurs eller fara eller att vi använder våra handboks-kunskaper för att hitta ätliga svampar och bär och undvika de giftiga istället för våra sinnen och personliga erfarenheter.

eller annan social innebörd, oavsett om vi är medvetna om det eller ej, och den styr direkt eller indirekt de flesta av dem, t.ex. genom att underlätta eller försvåra deras genomförande, oavsett vilka mål vi själva har med dem och oavsett vilken form och grad av social interaktion vår strävan mot dessa mål inbegriper. Oavsett om vi i vår ensamhet strävar mot ett privat mål, som eremiten mot sinnesro eller filosofen mot insikt, eller tillsammans med andra arbetar för att förverkliga ett gemensamt mål, som t.ex. personalen på ett företag eller spelarna i ett fotbollslag, och oavsett om vi ägnar oss åt skapande verksamhet eller åt denna märkliga form av mänsklig ondska som består i att försöka hindra från andra att skapa något, präglas vi hela tiden av den kulturvärld vi lever i. Och lika ofrånkomligt präglar vi den i vår tur genom var och en av våra handlingar. Detta beror på att vi har fötts in i kulturvärlden och blivit sådana vi är genom att *växa upp* i den. Kulturvärlden utgör m.a.o. inte någon yttre värld som vi kan stänga ute när vi känner för det eller ändra på som vi önskar, utan den är en ofrånkomlig och fundamental del av oss själva, av vår uppfattning av den värld vi lever i och av vår syn på oss själva och andra. Genom att alla våra uppfattningar är genomsyrade av kulturvärlden kommer den att bidra till att koordinera samtliga våra handlingar och att göra detta oavsett om vi vill det eller ej och oavsett om vi är medvetna om det eller inte.²⁹

Vad är det som formar och upprätthåller kulturvärlden? Vad är det som gör att den ser ut som den gör? Vad är det som gör att en kulturvärld över huvud taget kan uppstå? Och vad är det som hindrar den från att lösas upp och försvinna igen? På dessa frågor finns det många långa och invecklade svar. Här skall jag bara göra några kortfattade anmärkningar.

Kulturvärlden formas och upprätthålls av de mål och medel som är helt eller delvis gemensamma för de individer som lever i den. Vad beträffar de enskilda målen och tillvägagångssätten utgör kulturvärlden sin egen förutsättning. För de individer som har växt upp i och lever i en viss kulturvärld är det till största delen kulturvärlden som bestämmer vilka av deras mål som är realistiska och acceptabla och hur de bäst skall gå tillväga för att uppnå dem, eftersom det är konsekvenserna för kulturvärlden som avgör vilka mål och medel som är bra respektive dåliga. Vad beträffar det gemensamma handlandet som sådant, hur människor kan ha samma eller

²⁹ För det mesta är vi inte medvetna om hur kulturvärlden koordinerar våra handlingar och i de fall när vi är det har vi normalt endast mycket ofullständiga kunskaper om hur det går till. Men detta är inte något som vi har någon anledning att beklaga oss över. Tvärtom! Att våra kunskaper om våra handlingars (sociala) innebörd och konsekvenser är (starkt) begränsade är nämligen en förutsättning för att koordinationsprocessen skall kunna fungera på ett framgångsrikt och smidigt sätt, särskilt på längre sikt. Varför det förhåller sig på detta sätt är en fråga som förtjänar sin egen studie. En aspekt av svaret har kort sagt att göra med att alla planer och beräkningar är faktorer som vi också måste ta med i beräkningen.

liknande mål och använda samma eller liknande tillvägagångssätt för att nå dem, har detta givetvis en biologisk (genetiskt) grund. Att människor har samma eller likartade mål och använder sig av samma eller likartade medel utgör ju en förutsättning för kulturvärlden och kan därför inte ha sin grund i den. Det är alltså ingen risk att människor skall sluta handla på ett sådant sätt att det får kulturskapande och kulturformande konsekvenser. Det kan de inte göra även om de skulle vilja det. Fast olustigt nog verkar det ibland som om det är precis vad de vill. Den stora faran ligger nog inte i att de konflikter (om knappa resurser, om makt, prestige etc.) som lätt kan uppstå mellan enskilda individer och grupper inom en och samma kulturvärld skall få en sådan omfattning att kulturvärldens hela existens hotas, utan snarare i att det skall uppstå konflikter mellan separata kulturvärldar som är tillräckligt olika varandra för att de individer som är bärare av den ena skall kunna uppfatta bärarna av den andra som mindre värda än dem själva och som ett hinder som det under vissa omständigheter kan vara praktiskt lämpligt och moraliskt berättigat för dem att undanröja för att de ska kunna uppnå sina mål. Ryttarfolkens, i synnerhet mongolernas, brutala härjningar av de bofasta folkens områden under medeltiden är ett av de mest förfärande exemplen på detta.³⁰ Mot den yttersta ondska som folkmordet representerar, en ondska som har en av sina väsentliga förutsättningar i kulturvärlden, mer bestämt i de möjligheter den ger att skapa stora hierarkiskt organiserade och ideologiskt styrda grupper, finns det bara ett motmedel: *frihet*, d.v.s. att de enskilda individerna ges ett tillräckligt stort mått av frihet – politiskt, ekonomiskt, kulturell – för att de fundamentala biologiska likheter som finns mellan alla människor skall uppenbaras för dem och för att de skall förmå se varandra först och främst som individer och inte som representanter för en eller annan grupp.

Att kulturvärlden har sin grund i vårt gemensamma handlande innebär att den har sin biologiska grund i de genetiskt betingade egenskaper som gör oss till sociala varelser. De i detta sammanhang betydelsefullaste egenskaperna är förmodligen: (1) människoartens uppdelning i två kön, och (2) barnets omfattande och långvariga behov av omvårdnad och uppfostran. Dessa båda egenskaper spelar tillsammans en nyckelroll för uppkomsten av starka och varaktiga familje- och stambildningar. Dessa familjebildningar utgör i sin tur grunden för den kulturskapande arbetsfördelningen. Storfamiljen eller stammen är samhällets urform. Det är i dessa av släktskap sammanhållna grupper som kulturvärldens utveckling tar sin början. Släktskapsrelationernas kulturgrundande förmåga ligger bl.a. i att de kan göra vissa uppoffringar för gruppen mer lönsamma för individen än ett mer själviskt beteende. Varje mer långsiktigt samarbete förutsätter ju alltid vissa uppoffringar från dem som deltar i det. Det gäller i synnerhet sådana betydelsefulla

³⁰ Se t.ex. John Keegans intressanta och tankeväckande *Krig och kultur*.

(mångsidiga och långvariga) samarbetsformer som familjen. Genom att gynna familjen framför sig själv kan en individ bidra till att de arvsanlag som hon delar med sina släktingar sprids bättre än vad som annars hade blivit fallet.³¹ Denna på släktskap baserade osjälviskhet är av central betydelse för bildandet och konsoliderandet av större grupper och den ligger dessutom till grund för de moralsystem som är en förutsättning för att ännu större grupper och samhällen i modern mening, där de flesta individer saknar (kunskap om) släktskapsrelationer till varandra, skall kunna utvecklas på dessa familjegruppers grund. En annan sak som spelar en stor roll för gruppbyggandet är givetvis att vi alla har samma basala behov, även om vi kanske inte alltid prioriterar dessa behov på samma sätt, eftersom det gör det möjligt för oss att åtminstone på längre sikt göra stora vinster på att samarbeta med varandra. Ett av de viktigaste av dessa gemensamma behov är vårt behov av samvaro med våra likar och de möjligheter till lekar och tävlingar, i Huizingas vida mening,³² som denna samvaro ger upphov till.

Kulturvärlden är summan av de handlingar som är infogade i ett socialt sammanhang, d.v.s. de handlingar som syftar mot ett och samma mål eller mot olika mål som är besläktade med varandra antingen beträffande sitt innehåll eller beträffande de medel som används för att uppnå dem. Dessa släktskapsförhållanden mellan mål respektive medel, som kompliceras ytterligare av att vissa mål kan utgöra medel i andra sammanhang, driver fram en koordination mellan de enskilda individernas och gruppernas handlingar, vars ena sida är samarbetet och vars andra är konkurrensen, vars tredje sida är uppkomsten av fixerade koordinationsformer och vars fjärde är utvecklingen av nya koordinationsformer o.s.v. De gemensamma målen och medlen utgör på en och samma gång en förutsättning för samarbetet och en källa till konflikter. Konflikterna är i sin tur, tillsammans med sådana saker som bristen på säkra kunskaper om förhållandena mellan mål och medel och knappheten hos de resurser som utgör dessa mål och medel, en vanlig orsak till de misslyckanden som vi så ofta drabbas av. Men varken konflikterna eller misslyckandena är nödvändigtvis något negativt för kulturvärlden i sin helhet eller på lång sikt. Motsatsvis är inte det konfliktfria samarbetet och framgångarna nödvändigtvis något positivt. Ständiga framgångar och frihet från konflikter kan motverka nytänkande. Ett nederlag har inte sällan en starkare sammansvetsande effekt på en grupp än vad en framgång har. Medan framgångarna ofta öppnar nya möjligheter för de enskilda individerna att gå sina egna vägar förstärker nederlagen

³¹ Se bl.a. Dawkins *Den själviska genen* och Nils Uddenbergs *Arvsdyden*.

³² Se Huizingas *Den lekande människan*. Till leken räknar Huizinga inte bara rimlekar, maskerader, idrottstävlingar och liknande utan även sådana saker som poesi och filosofi, rättskipningsritualer och mer eller mindre blodiga dueller om heder och ära.

individernas beroende av varandra och visar att de måste samarbeta ännu mer och ännu bättre än hittills om de skall kunna nå sina mål. Det är alltså ingen tillfällighet att materiellt framåtskridande och individualism i värderingar och livsföring följs åt eller att materiellt sett mindre framskridna samhällen präglas av ett större mått av grupptänkande. Vad beträffar konflikterna spelar de en avgörande roll för vitaliteten och kreativiteten hos ett samhälle och för att enskilda individer och grupper skall kunna anpassa sina strävanden till varandra på ett smidigt och effektivt sätt. Konflikter ger ofta upphov till nya samarbetsformer och institutioner och inspirerar till utvecklandet av nya och förbättrade metoder för att uppnå de aktuella målen. De leder m.a.o. till en utveckling och förstärkning av kulturvärlden. Den fria konkurrensen mellan företag i ett modern liberalt samhälle är det perfekta exemplet på konflikter med denna för samhället i sin helhet positiva innebörd. Men samtidigt medför konflikterna naturligtvis också stora förluster för många individer och det är väl sällan som alla inblandade parter i en konflikt kortsiktigt vinner på den. Vad det kommer an på här är hur hög graden av individuell frihet är i ett samhälle. Ju högre den är desto större är chansen att såväl det konfliktfria som det konfliktfyllda interagerandet får konstruktiva konsekvenser för samhället i sin helhet. Kulturvärldens utveckling är en lång och svår och inte sällan smärtsam process. Det är först under de senaste hundra åren som det i vissa särskilt framgångsrika länder har blivit möjligt för en majoritet av befolkningen att leva ett politiskt tryggt och materiellt gott liv. Under större delen av historien har människans liv tvärtom präglats av förtryck och fattigdom.³³

Kulturvärlden är en förutsättning för samarbetet mellan mänskliga individer. Om inte för allt samarbete så för allt mer omfattande och långsiktigt sådant. Redan detta säger väl tillräckligt om dess betydelse. Om vi lägger till att den utgör en förutsättning för uppkomsten av språket, och därmed för den externa informationslagringen, behöver inget ytterligare sägas för att vi skall förstå att det är inom kulturvärlden som vi blir vad vi är: människor.

Vägen från handling till sanning

Sammanfattning av huvudetapperna hos resonemanget.

(1) – Handlandet

³³ För en engagerad och medryckande framställning av människans kamp för en bättre tillvaro, se Johan Norbergs *När människan skapade världen*.

Vi lär känna världen genom handlandet. Genom handlandet lär vi känna oss själva.

Vad vi först och främst måste veta är var vi befinner oss och i vilket förhållande vi står till företeelserna i vår omedelbara omgivning. Utan kunskap om detta kan vi inte skaffa oss kunskap om någonting annat. Kunskap om det avlägsna går via kunskap om det närliggande. Kunskap om det teoretiska går via kunskap om det praktiska. Vi kan bara lära känna vår position i världen genom yttre aktivitet eller, mer bestämt, genom handling.

Att handlandet är av grundläggande betydelse för att vi skall kunna lära känna världen och oss själva är självklart. Trots detta har dess kunskapsmässiga roll ofta underskattats eller t.o.m. ignorerats. Filosofihistorien är full av teorier om hur människan får kunskap genom sina sinnen och sitt förnuft, men om vi vill förstå hur de organ eller system som dessa teorier benämner sinnen och förnuft realiserar sin inneboende kapacitet och lär sig att reagera kognitivt, d.v.s. meningsfullt, på yttre och inre retningar måste vi gå till neurologin och evolutionspsykologin och andra vetenskaper som anlägger ett biologiskt och utvecklingsmässigt perspektiv på människan. Handlingar möjliggör erfarenheter och utgör erfarenheter som det ”rena” betraktandet varken kan ersätta eller klara sig utan. Kunskap är en aktivitet. Kunskap är ett aktivt förhållningssätt till världen. Kunskap blir till i och genom aktivitet.

(2) – Det framgångsrika handlandet

Vårt handlande är intimt förbundet med våra behov. Behoven är handlandets primära drivkrafter och våra handlingar syftar normalt till att – direkt eller indirekt, långsiktigt eller kortsiktigt, medvetet eller omedvetet – tillfredsställa ett eller flera behov.

Är inte kopplingen mellan handling och behov ännu starkare än så här? Syftar inte *alla* handlingar till att tillfredsställa något behov? Det är möjligt att det förhåller sig så, men det tycks motsägas av erfarenheten. Tänk t.ex. på alla de vanor vi utvecklar under vårt liv. Hur många av dem har inte för länge sedan förlorat kontakten med de behov som en gång fick dem att uppstå? Åtskilliga av dessa vanor kan förvisso ha hunnit få andra syften under tiden, t.ex. att göra vardagen tryggt förutsägbart eller skänka stadga åt en svag och oklar självuppfattning, men vi kan inte ta för givet att alla de vanor som vi inte kan upptäcka någon behovsmening hos ändå måste ha en. Om något kan få en mening måste det också kunna förlora den. Att *definiera* en handling som något som syftar till att tillfredsställa ett behov är inte att ägna sig åt erfarenhetsbaserade undersökningar

utan åt teoretiskt modellerande.³⁴

Det framgångsrika handlandets betydelse ligger i den svåröverträffbart kraftfulla kombinationen av två med varandra nära förbundna ting: *överlevnad* och *mening*. Genom att handla klokt och modigt och arbeta uthålligt kan vi tillfredsställa våra basala behov av mat, sex, värme, trygghet, lek o.s.v. och därigenom överleva i en farofylld värld, där många av de allvarligaste farorna uppstår i kampen med andra människor om knappa resurser. Om vi är tillräckligt framgångsrika i denna kamp för behovstillfredsställelse kan vi dessutom få tid och kraft över till att utveckla nya behov eller till att tillfredsställa de gamla på ett enklare och effektivare sätt än förut. Dessa framgångar inger oss samtidigt en stark känsla av mening, av tilltro till livet och dess möjligheter, vilket i sin tur inspirerar oss till att handla ännu mer energiskt och att pröva ännu fler nya och djärva idéer. Inte minst viktigt i detta sammanhang är den gruppstärkande effekt som gemensamma framgångar har, bl.a. därför att de bekräftar det meningsfulla i de – mer eller mindre omfattande – uppoffringar som de enskilda individerna alltid måste göra för att det gemensamma livet skall fungera. De vinster som de enskilda individerna gör på detta samarbete är givetvis många gånger större än de uppoffringar de tvingas göra, något som bl.a. framgår av det faktum att det moderna samhället och den moderna kulturvärlden till en väsentlig del är ett resultat av dessa uppoffringar, men problemet är att dessa vinster ofta är av ett mer långsiktigt och indirekt slag än dem som en individ kan göra genom enstaka väl valda själviska handlingar.³⁵

Det är genom det framgångsrika handlandet, d.v.s. de handlingar som leder till att vi uppnår våra mål eller till att vi uppnår någonting annat positivt, något som direkt eller indirekt möjliggör tillfredsställandet av ett eller annat behov och som vi åtminstone i efterhand kan definiera som ett mål och därigenom handlingen som ledde fram till det som en framgång, som vi lär känna världen som intelligibel, d.v.s. som regelbunden, förutsägbar och kontrollerbar, d.v.s. som *meningsfull*. De framgångsrika handlingarna producerar meningsfullheter. De lägger grunden till en

³⁴ Uppställandet av – formellt sett – klara och allmängiltiga definitioner är f.ö. något som ofta motiveras av starka behov, t.ex. av ett begär efter intellektuell klarhet eller av en vilja att övertyga eller övertala.

³⁵ I det folkrika och storskaliga moderna samhället är det inte den individuella egoismen som är den stora faran utan den kollektiva, t.ex. populistiska regeringars och fackföreningars försök att hindra utländska företag att konkurrera med de inhemska eller privata företag att konkurrera med de offentliga. Egoismens kritiska massa varierar från en social sammanslutning till en annan beroende på hur stor och komplex sammanslutningen i fråga är. Medan den i en liten grupp kan utgöras av en enda individ utgörs den på ett globalt plan kanske av en hel nation eller av en sammanslutning av nationer. Detta är något som bör undersökas ytterligare och om möjligt ges en matematisk formulering. Det sistnämnda är dock ingenting som jag kan göra.

meningsfull uppfattning av världen (och därigenom av oss själva) genom att lägga grunden till en meningsfull uppfattning av vår relation till den.³⁶

Sammanfattningsvis gör det framgångsrika handlandet världen meningsfull på följande sätt:

- 1) genom att tillfredsställa våra behov (det som tillfredsställer ett behov utgör själva mönstret för vad som är meningsfullt),
- 2) genom att bekräfta våra uppfattningar om hur världen är beskaffad (när vi regelbundet kan använda ett visst medel – ett visst verktyg, en viss metod – för att uppnå ett visst mål får vi en kraftfull bekräftelse på att världen verkligen har de egenskaper som vi tror att den har),
- 3) genom att förändra världen (fr.a. på ett sådant sätt att vi kan tillfredsställa våra behov på ett enklare eller grundligare sätt än tidigare eller tillfredsställa behov som det inte var möjligt att tillfredsställa tidigare),
- 4) genom att frambringa en stor del av de mönster som gör världen intelligibel (hela kulturvärlden – från de enklaste handverktyg till de mest avancerade maskiner, från de basala sociala spelreglerna till den kodifierade lagens komplexa regelverk, från enkla lerhyddor och hållristningar till köpcentra och internet och – utgör ett nät av sådana av oss själva skapade regelbundenheter),
- 5) genom att inspirera till nya och djärvare handlingar så att vi kanske kan förbättra vår livssituation ytterligare (vilket i sin tur kan leda till att världen blir ännu meningsfullare på något eller några av de föregående sätten).

Detta är inte tänkt att vara en uttömmande lista. Det är fullt möjligt att det finns ytterligare sätt som det framgångsrika handlandet kan göra världen meningsfull på.

³⁶ Genom att dogmatiska tankesystem som t.ex. religioner och politiska ideologier förvanskar världen och därigenom förhindra ett direkt möte mellan den och oss själva gör de det svårare för oss att handla framgångsrikt och lära av våra misstag, vilket får till följd att våra upplevelser av meningsfullhet och intelligibilitet försvagas och i extrema fall fragmentariseras och att våra möjligheter att på egen hand orientera oss i världen försämras, något som i sin tur leder till att vi blir ännu mer beroende av religionen eller ideologin. Betydelsen av det direkta mötet mellan oss själva och världen är en förklaring till varför ett hårt och farligt liv, ett liv som utgör en ständig kamp för överlevnaden, kan vara eller åtminstone upplevas vara meningsfullare än ett materiellt sett tryggt och bekvämt liv i ett samhälle med ett välutvecklat socialt trygghetssystem som tar hand om en i livets alla skeden. Genom kampen står vi, på gott och ont, i direkt kontakt med världen och livet. För att tryggheten inte skall förvandla oss till zombier måste vi utnyttja de möjligheter den ger oss att kämpa för nya exklusivare mål inom t.ex. konst, vetenskap och filosofi. Svaret på trygghetens själsdödande monoton är *leken*. Konsten, vetenskapen och filosofin är den mänskliga lekfullhetens skönaste uttryck.

(3) – Kulturvärlden

Samspelet mellan kulturvärlden och de framgångsrika handlingarna utgör motorn eller kraftcentrat i den mänskliga historien.

Det framgångsrika handlandet frambringar de meningsbärande element som utgör byggstenarna i kulturvärlden. Kulturvärlden utgör det ackumulerade resultatet av en oöverskådligt stor mängd framgångsrika handlingar som utförts under tiotusentals år. Genom att kulturvärlden består av ett (mycket) stort (och växande) antal meningsbärande element sätter den in vart och ett av dessa element i nytt och större sammanhang som ger det en mening som överskrider den det har och kan ha i sig självt. Den mening som ett enskilt meningselement får i en kulturvärld kan det inte få i isolering. Detta innebär också att kulturvärlden ger en ny och rikare mening åt var och en av de framgångsrika handlingar som utförs inom dess gränser. En och samma framgångsrika handling har olika betydelse beroende på om den utförs i en kulturvärld eller utanför den. Men det överväldigande antalet av de handlingar som utförs av människan kan bara utföras i en kulturvärld. Kulturvärlden byggs alltså upp av framgångsrika handlingar vars mening den till stor del bestämmer själv. Så kulturvärlden bestämmer alltså själv sin mening och skapar själv de betydelser den består av? Det stämmer, men bara delvis. Om de framgångsrika handlingarna inte hade (några av) sina rötter i den av den mänskliga kulturen oberoende världen eller naturen skulle kulturvärlden aldrig kunna utvecklas och om de framgångsrika handlingarna förlorade dessa rötter skulle kulturvärlden förtvina. Kan de förlora dem? Nej, inte så länge de som utför dessa handlingar är biologiska varelser.³⁷

Kulturvärlden är det dynamiska resultatet av en kontinuerlig interaktion mellan ett stort antal separata ömsom samverkande och ömsom konkurrerande meningsskapande processer. Den fysiska basen för var och en av dessa processer är den mänskliga individen.

Kulturvärldens utveckling kan ur vår nuvarande synvinkel beskrivas som en utveckling från knapphet (och en med denna förbunden kamp om de begränsade resurserna) till överflöd (och en därav följande förhoppning om att den mänskliga samvaron i framtiden skall präglas allt mer av

³⁷ Den känsla av meningslöshet som lätt framkallas av science fiction-litteraturens visioner av det perfekta samhället, där allt fungerar med maskinell precision och de flesta arbetsuppgifter utförs av robotar och androider av olika slag, är m.a.o. bärare av en viktig insikt: det samhälle som har lyckats frigöra sig från sitt beroende av naturen eller, korrektare uttryckt, som har lyckats uppnå full kontroll av naturen och av sitt beroende av den är ett *dött* samhälle.

fredlig och frivillig samverkan och allt mindre av krig och förtryck).³⁸

Kulturvärldens omfattning och innehåll är till största del fördolt för oss som lever i den. Vi kan bara lära känna en liten del av den och är bara medvetna om en bråkdel av den påverkan som den utövar på oss. Detta beror dels på dess stora omfattning och höga komplexitet, på att den bärs upp av var och en av oss i vår kontinuerliga interaktion med varandra, men det beror också på att vi tar den för givet i så hög grad att vi sällan kan skilja den från vad vi brukar kalla den fysiska världen eller naturen. Kulturvärldens tydligaste uppenbarelseform är den förening av etiska och estetiska värderingar, politiska uppfattningar, religiösa trosföreställningar och vetenskapliga och filosofiska teorier som vi brukar kalla vår *världsbild*. Men det som ingår i vår medvetna världsbild, i den mån vi har någon, utgör bara en liten och yttlig del av kulturvärlden.

(4) – Kunskapen

En av utgångspunkterna för denna uppsats är att meningen eller meningsfullheten föregår kunskapen och sanningen, d.v.s. att människan först måste ha meningsbärande upplevelser innan hon kan få kunskap om sant och falskt. Detta är knappast någon särskilt originell idé. Och det är kanske inte heller någon särskilt klar idé. För vad är mening? Vad innebär det att någonting har mening? Att uppfatta något *som något* är att ha en meningsfull upplevelse av det. Men är inte det detsamma som att ha kunskap om det? Nej, för det innebär ännu inte och förutsätter ännu inte någon distinktion mellan den som uppfattar och det som uppfattas.

En av de elementäraste och viktigaste meningskategorierna, kanske den allra elementäraste och viktigaste, utgörs av våra *värderingar*. Våra värderingar har formen av en uppdelning av de företeelser som vi kommer i kontakt med i sådana som är bra och sådana som är dåliga, i sådana som är bättre och sådana som är sämre. Att meningen föregår kunskapen och sanningen innebär således att även värderingarna föregår kunskapen och sanningen. Inte heller detta är väl någon

³⁸ Ett av de stora ideologiska hoten mot kulturvärlden idag är den teknik- och industrifientlighet som präglar den moderna "miljörörelsen" och som f.n. får mycket näring av den lätt hysteriska debatten runt den s.k. växthuseffekten. Varje förnuftig människa inser att de problem som kan uppstå genom människans inverkan på naturen bara kan lösas genom ny och bättre teknik. (Under förutsättning att man sätter människans – *alla* människors – överlevnad och välbefinnande i centrum.) Varje insiktsfull människa vet också att nya idéer och produkter utvecklas bäst på en fri marknad i ett liberalt samhälle. Genom sin teknikfientlighet och antiliberalism utgör miljörörelsen alltså paradoxalt nog ett stort hot mot miljön. På lång sikt kanske rentav det största.

särskilt originell idé.³⁹

Eftersom betydelser och värderingar inte är någonting som finns oberoende av oss själva och våra aktiviteter, inte är någonting som vi kan upptäcka bara genom att iakttaga tingen och skeendena i vår omgivning, utan tvärtom blir till och förblir till genom våra handlingar, genom att vi på olika sätt fogar in de företeelser vi kommer i kontakt med i vårt handlingsliv, kommer även kunskapen och sanningen att vara beroende av våra handlingar.⁴⁰ Du menar alltså att vi ”från början” handlar utan kunskap? Är det möjligt att *handla* utan kunskap? Vad jag talar om här är kunskap som en separat kategori, som fakta om hur det förhåller sig, som teorier om faktas inbördes förhållanden, som antaganden om hur det med en viss sannolikhet förhåller sig etc. Vad jag talar om är *medveten* kunskap, att vara *medveten* om att man har (eller tror sig ha) kunskap om någonting

Vägen från handling till kunskap, d.v.s. till kunskap som ett från handlandet skilt element, går via kulturvärlden. Kulturvärlden utgör en förutsättning för distinktionen mellan den som uppfattar och det som uppfattas, d.v.s. mellan kunskapssubjekt och kunskapsobjekt. Det är först när vi lever i en *värld* av meningar, d.v.s. när (så gott som alla) de olika meningselement som vår tillvaro består av ingår i och får en väsentlig del av sin mening från en av vart och ett av dessa meningselement oberoende värld (större samverkande helhet), som vi kan dra en medveten skiljelinje mellan oss själva och den värld vi lever i, som vi (åtminstone på ett mentalt plan) kan skilja mellan världen och våra upplevelser av den. Ingenting har betytt mer och fått fler konsekvenser för människan än upprättandet av denna åtskillnad eller gräns. Den är nyckeln till den makt vi utövar över världen och därigenom indirekt över oss själva.

Om kulturvärlden föregår kunskapen och om kulturvärlden är en *värld av mening*, vad är då kunskapen och hur är den relaterad till denna värld? Kunskap är: (1) en sekundär form av mening som utgör en specifik meningsdimension av (mycket) begränsad omfattning inom kulturvärldens gränser, som (2) består av en mängd separata och fixerade betydelser, som (3) var och en har formen av en relation mellan ett kunskapssubjekt och ett kunskapsobjekt, som (4) är statisk och

³⁹ En filosof som har utvecklat och varierat denna idé på många olika sätt är Nietzsche. Se bl.a. *Bortom gott och ont* och *Viljan till makt*.

⁴⁰ Allra intressantast är dock, vilket skall diskutera mer i detalj längre fram, att kunskaperna och sanningen inte äger meningsfullheternas dynamik och föränderlighet eller processualitet.

har klara och snäva en gång för alla bestämda gränser.⁴¹

Medan de meningar som är direkt knutna till handlandet, som är en del av handlingarna, är dynamiska och föränderliga eller processuella är kunskaperna statiska och bestämda. Detta gäller givetvis även de kunskaper som handlar om dynamiska och processuella förhållanden; det är kunskapens form det är fråga om här, inte dess innehåll.⁴² Medan de meningar som är knutna till handlandet består i och genom handlandet och förändras när detta förändras, förblir kunskapen, den kunskapsmässiga meningsdimensionen, oförändrad så länge ingen ny kunskap bildas (inom ramarna för ett tillräckligt välorganiserat och beständigt system av kunskaper) som motsäger den gamla kunskapen på ett sådant sätt att den förvandlas till icke-kunskap. I denna kunskapsbildningsprocess, som drivs av våra meningsbärande och meningsskapande handlingar, ersätts den gamla kunskapen alltid av någon ny kunskap.

Det statiska och bestämda hos kunskapen är en förutsättning för att den skall kunna vara sann eller falskt (för att den skall kunna ha meningen sann eller falsk). Fast detta är egentligen att vända på saken. Det är det statiska och bestämda som gör kunskapen till vad den är. Det är endast genom att vi kan forma statiska betydelser med klara och snäva en gång för alla bestämda gränser som vi kan ha (medveten) kunskap.

Vad kulturvärlden gör är att skilja kunskapen från handlandet. Utanför kulturvärlden är kunskapen en del av handlandet, en del av den mening som handlandet såväl producerar som är en bärare av. Innanför kulturvärlden är den (kan den vara) en separat storhet med en specifik mening. Separerandet av kunskapen från handlingen möjliggör bl.a. det systematiska kunskapsinsamlandet. Detta möjliggör i sin tur det vetenskapliga kunskapsinsamlandet.

⁴¹ Dessa och följande beskrivningar av kunskapens natur måste utvecklas och klargöras. Detta gäller även det avslutande avsnittet om sanningen, som bygger på avsnittet om kunskapen.

⁴² Med hjälp av fysikens och matematikens begrepp kan vi beskriva principerna för en hävstång i en form som gäller för alla tänkbara situationer, d.v.s. i en statisk och bestämd form. Men den teoretiska kunskapen om hävstångens principer skiljer sig dramatiskt från den mening vi upplever när vi i med hjälp av en konkret hävstång (och eventuellt med bistånd av våra kunskaper om dess teoretiska principer) skall försöka avlägsna ett konkret stenblock från en konkret åker. Denna mening betingas inte bara av de mer eller mindre unika förutsättningarna hos den specifika situationen utan skiftar dessutom under arbetets gång, bl.a. beroende på hur mycket vi måste anstränga oss och – inte minst – på om vi är framgångsrika eller ej. Även om vi måste tänka oss Sisyfos lycklig är den lycka som en åker rensad från stenblock och färdig att plöjas och sås inget annat än en stor säkerhet en annan och djupare.

Vad är kunskap? Att ha kunskap är att veta någonting om något. Att ha kunskap är m.a.o. att stå i en viss *relation* till någonting annat. Kunskap är något som står i en viss relation till någonting annat. Vad som intresserar oss här är inte först och främst vad det är som står i relation till vad utan hur själva denna relation är beskaffad: vilka egenskaper den har, hur den blir till, hur den förändras etc. Att ha sinnesförnimmelser och kunna reagera på dessa (på ett adekvat sätt) är inte detsamma som att ha kunskap. Det är en av flera förutsättningar för att man skall kunna ha kunskap. Att det råder en isomorfirelation mellan sinnena eller förnuftet och det som dessa sinnen eller detta förnuft reagerar på är en annan nödvändig men inte tillräcklig förutsättning för att man skall kunna ha kunskap. En tredje förutsättning är att man förmår göra en distinktion mellan sig själv och sin omgivning, d.v.s. mellan kunskapssubjekt och kunskapsobjekt. Kunskap förutsätter m.a.o. självmedvetande. Kulturvärlden är en förutsättning för att vårt självmedvetande skall kunna få en sådan form och omfattning att vi kan skilja mellan å ena sidan oss själva som kunskapssubjekt och å den andra allting annat (inklusive oss själva) som möjliga objekt för vår kunskap.

Kulturvärlden utgör en förutsättning för: (1) traderandet av kunskap, (2) det målmedvetna insamlandet av kunskap, och (3) lagrandet av kunskap.

(5) – Sanningen

Kunskap är en förutsättning för sanningen. Och följaktligen för dess motsats osanningen. Varav följer att det som är en förutsättning för kunskap, t.ex. distinktionen mellan kunskapssubjekt och kunskapsobjekt, även är en förutsättning för sanningen.

Sanningen är en specifik egenskap hos kunskapen, d.v.s. hos den relation mellan kunskapssubjekt och kunskapsobjekt som ger upphov till och form åt kunskapen. Denna egenskap är enligt min mening *propositionell*, d.v.s. beroende av något slags språk eller teckensystem. Sanningen och dess motsats osanningen är alltså beroende av ett språk.⁴³ Sant och falskt är mer bestämt *påstående* om att relationen mellan kunskapssubjekt och kunskapsobjekt besitter en viss egenskap, nämligen egenskapen att vara eller inte vara kunskap. Normalt gör vi inte påstående av detta slag om våra kunskaper, eftersom vi för det mesta vet vad vi har kunskap om utan att behöva säga det och (nästan) lika ofta kan förmedla dessa kunskaper till andra utan att behöva framhäva dem som sådana, d.v.s. som sanna, t.ex. genom att *visa* det genom våra (framgångsrika) handlingar. Vi säger

⁴³ Kunskapen är inte beroende av något språk men givetvis av begrepp.

inte att det är sant att den vita vätska vi håller upp ur mjölkpaketet är mjölk innan vi dricker av den eller bjuder någon annan på den; vi ger inte propositionell form åt vår övertygelse att marken ligger kvar utanför dörren innan vi går ut för att hämta morgontidningen; vi beskriver inte hur man bakar pepparkakor, cyklar eller skruvar i en skruv utan visar det genom att göra det o.s.v. Den propositionella kunskapen utgör en (mycket) begränsad del av den totala mängden kunskaper.⁴⁴

På samma sätt som de framgångsrika handlingarna inte förutsätter någon medveten relation mellan en handling och någonting annat för att de skall ha mening, särskilt inte någon kunskapsrelation eller sanningsrelation, förutsätter inte kunskapsrelationen någon medveten uppfattning av (möjligheten av) sin motsats, d.v.s. av okunskap, falskhet eller inbillning.

En framgångsrik handling utgör (ger upphov till, ger form åt) ett meningsfullt mönster. Förutsättningen för att det skall gå att ha kunskap om dessa och på andra sätt frambringade meningsbärande mönster är att den som är medveten om dem (uppfattar dem) kan uppfatta dem som oberoende av sig själv. Kunskapen består i uppfattandet av dessa mönsters oberoende. Sanningen är påståendet att ett visst (som oberoende uppfattat) mönster överensstämmer eller korresponderar med någonting annat. Sanningen är mer bestämt en relation mellan ett påstående och det som det är ett påstående om, d.v.s. mellan påståendet och dess mening.⁴⁵

Sant och falskt har sin förutsättning i den språkliga eller i någon annan form externt uttryckta kunskapen. En erfarenhet kan inte i sig själv vara sann eller falsk (är inte som sådan sann eller falsk).

För att något skall kunna vara kunskap måste det stå i en meningsfull relation till den värld vi lever i som människor, d.v.s. till vår kulturvärld. Ett viktigt kännetecken på den relation som kunskapen står i till kulturvärlden är att den är sann. Sanningen (och dess motsats osanningen) utgör ett viktigt meningsbärande element hos kunskapens relation till kulturvärlden.

⁴⁴ Finns det kunskaper som bara kan existera i propositionell form? Hur förhåller det sig t.ex. med den (högre) matematiken och med den matematikberoende naturvetenskapens teorier?

⁴⁵ Detta har klargjorts av Tarski.

Malmö, sommaren 2006

J. Å.